

Verslag Themamiddag 'Made in Holland'

Naar aanleiding van het uitbrengen van het advies Made in Holland, advies over landelijke gebieden, verscheidenheid en identiteit organiseerde de Raad voor het Landelijk Gebied een themamiddag op donderdag 15 april 1999 op de Wageningse Berg.

De opzet van deze themamiddag was om, met als aanleiding en startpunt het uitgebrachte advies, het onderwerp verscheidenheid en identiteit van het landelijk gebied uit te dragen en met een brede groep betrokkenen te bediscussiëren.

Om het advies en het onderwerp in het algemeen van kanttekeningen of uitroeptekens te voorzien én om ook aanvullende geluiden te genereren, heeft een achttal deskundigen beknopte presentaties gegeven. Voorts hebben enkele raadsleden korte statements gegeven. Daarna is met hen en met de zaal in twee sessies van gedachten gewisseld.

Opening

door dagvoorzitter prof. H.J.L. Vonhoff

Vandaag wil ik u allen hartelijk welkom heten op de themamiddag van de Raad voor het Landelijk Gebied. Over het thema wil ik op dit moment niet veel zeggen. Allereerst wil ik diegenen hartelijk welkom heten die ervoor gezorgd hebben of vanmiddag ervoor zullen zorgen dat wij het materiaal voor de discussie aangereikt krijgen: Rijnboutt, Van den Berg, Tummers, andere Van den Berg, Jansen, De Zeeuw, Margadant en Roemaat. Hen wil ik alvast hartelijk danken voor wat ze gedaan hebben, maar ik wil dat ook uitbreiden tot zowel de leden van de werkgroep die dit rapport hebben voorbereid, onder leiding van Borger, als onze staf van de Raad voor het Landelijk Gebied. Zij zorgen er met elkaar voor dat dit hier vandaag op een behoorlijke manier kan gebeuren.

Het landelijk gebied - en dat voorschot neem ik maar - is dunkt ons een zaak van groot gewicht. Het is een eigen entiteit én het heeft een eigen identiteit. Wij worden te vaak geconfronteerd met een gedachtengang dat het landelijk gebied datgene is wat nog niet bebouwd is. Die visie vanuit stedelijke bebouwing is wellicht historisch verklaarbaar. Tenslotte, grote delen van ons land, zeker het westen, zijn natuurlijk in sterke mate tot ontwikkeling gekomen als stedelijke culturen. Maar men vergeet daarbij wel eens dat die alleen in stand konden blijven door geregelde input vanuit het omliggende gebied. Elke keer als ik aan die verhouding denk, word ik herinnerd aan het begin van mijn carrière als leraar op een Amsterdamse HBS, zoals die instellingen nog toen heetten daar iets geleerd werd. Op die school - een echte Amsterdamse school - placht ik altijd te vragen: 'wie is er in Amsterdam geboren?' Nou, dat waren er heel wat. En dan vroeg ik 'wie heeft er nu twee ouders die in Amsterdam geboren zijn?' Dat werd dan al minder, en als ik dan vroeg naar de grootouders dan bleek dat de echte Amsterdamse families eigenlijk een hele kleine groep waren. De meesten moesten erkennen dat het bij de ouders al gedeeltelijk niet meer echt Amsterdams was - wat ze wel voorgaven - en bij de grootouders nog minder. Een onwetenschappelijke bewijsvoering misschien, maar toch boeiend om in gedachten te houden om na te gaan hoezeer ook die stedelijke cultuur steeds gevoed is vanuit het omliggend platteland. In dat opzicht is er dus geen enkele reden om dat platteland zomaar als een onbebouwde aanvulling te bezien.

Ik denk dat dit ons ook motiveert in de Raad voor het Landelijk Gebied en ons ook ertoe brengt om op nuttige wijze enig tegengas te geven tegen het denken dat elders soms anders gericht lijkt te zijn. Vriendelijker kan ik het ten opzichte van de omgeving niet zeggen. Wel, dames en heren, dit ter inleiding. Ik geef graag het woord aan de heer Borger die nu ingaat op de thema's van het rapport.

[Naar boven](#)

Presentatie en toelichting van het advies 'Made in Holland'

door prof. dr. G.J. Borger

Dank u wel voorzitter. Het is mij een genoegen om u het rapport 'Made in Holland' te mogen presenteren vandaag, een rapport dat in de raad aanleiding heeft gegeven tot veel discussie en stimulerende gedachtenvorming en waar we ook in verschillende werkgroepen op stimulerende wijze mee bezig zijn geweest. Die stimulans, die behoefte ook met enthousiasme na te denken over het belang van het culturele erfgoed en zijn identiteit van Nederland en verschillende delen daarvan en de positieve uitstraling van het begrip identiteit, hebben we geprobeerd in dit rapport neer te leggen. Ik hoop dat u dat ook meeneemt na deze studiemiddag.

Opmerkelijke plaatsen: wat doe je ermee?

We staan hier vandaag op een merkwaardig punt, de Wageningse Berg. Achter mij heeft de Rijn in de jongere ontwikkeling een scherpe insnede gemaakt in het pleistocene landschap. Een breuk, een steile wand, een opmerkelijk door de natuur gevormd deel van ons land, eigenlijk on-Nederlands, zo grote hoogteverschillen op zo'n korte afstand. Er zijn een aantal andere plekken hier in de buurt, de Duno, de Grebbeberg en ook bij Ubbergen bij Nijmegen. Opmerkelijke punten, met een duidelijk eigen karakter. Wat doe je daar, wat kan er, wat wil je er mee, wat is nu het meest dienstig, kijkend naar de toekomst als je weet wat het verleden is zowel van natuur als cultuur?

Doe je dat alleen maar door te kijken naar déze plek, of ga je binnen de planningswereld van Nederland kijken naar wat deze plek eigen heeft temidden van de andere plekken, en is dat dan sturend voor de planvorming toekomstige functies en toekomstige vormgeving van zo'n plek?

Dit zijn heel concrete vragen, die spelen op heel veel punten in de Nederlandse cultuur. Wat hebben we en wat willen we daarmee, en hoe, naar de toekomst? Het Nederlandse landschap, een Deltagebied, is sterk door de mens beïnvloed. Dat heeft Nederland gemeen met andere Deltagebieden.

Marktgerichte geldeconomie vanouds dominant

Dat de mens hier vaak ingegrepen heeft is op zichzelf niet zo verwonderlijk, maar wat de mens ermee gedaan heeft. Wat het Nederlandse landschap is, wat het biedt, wat de identiteit van dat Nederlandse landschap vormt, is de wisselwerking tussen dat sterk door de natuur gesneden landschap en de invloed van de mens die daarop voortgebouwd heeft. En de vraag is dus: hoe specifiek is dat? En: wat wil je daarmee gaan doen? In dat kader hebben we het rapport geschreven, in dat kader willen we ook de discussie voeren. Wat is verbonden aan die identiteit van het Nederlandse landschap. Het is sterk bepaald door de natuur en die natuurlijke verschillen zijn nog weer eens sterk beïnvloed door de mensen. We zitten hier in een hoek van de wereld waar in de elfde eeuw de marktgerichte geldeconomie op kwam, los van de bestaande politieke structuren. Dat is de basis van de Europese samenleving zoals die zich in de laatste acht eeuwen ontwikkeld heeft en dominant geworden is in de wereld. Die marktgerichte geldeconomie heeft een geweldige intensivering van de productie, ook van de agrarische productie, met zich meegebracht.

Het stempel dat de mens op het landschap heeft gedrukt is zeer bepalend en heel belangrijk gestuurd vanuit de stad. Bereikbaarheid van en afstand tot een stad zijn mede bepalend geweest voor het gedrag van de mens en op de wijze waarop hij zijn land heeft ingericht en zijn bestaan heeft opgebouwd. Dat is tot aan de komst van de spoorwegen, totdat de vervoersverhoudingen ingrijpend veranderden, de basis geweest van de regionale verscheidenheid en identiteit in het Nederlandse landschap: van landinrichting, grondgebruiksvormen, bouwstijlen, zowel van de inrichting van de huizen als van de bedrijfsgebouwen. Het gebruik van materialen was sterk bepalend voor de verscheidenheid die dat Nederlandse landschap had. Daarmee heeft de mens bijgedragen aan die verscheidenheid van landschappen, steden en dorpen. Dat is bijzonder en herkenbaar: een kwaliteit van het verleden in het heden waar we naar de mening van de Raad zorgvuldig mee moeten omgaan naar de toekomst.

Behoud in ontwikkeling

Hoe doe je dat? Daar kun je twee manieren in onderscheiden. Je kunt conserverend daarmee omgaan en proberen te beschermen. De monumentenwet biedt daar de mogelijkheden toe, de nieuwe natuurbeschermingswet biedt daar ook mogelijkheden toe. Maar dat betekent dat je datgene, wat gegroeid is en in de loop van de eeuwen telkens weer veranderd is, het landschap - een dynamisch monument hebben we dat wel eens genoemd - stil zou gaan zetten. Zeker in het perspectief van landschapsontwikkeling is het uit het maatschappelijk verkeer halen niet de eerste mogelijkheid om aan te denken. Dit is niet de beste wijze van omgaan met dat dynamische monument. 'Behoud in ontwikkeling' heeft de raad daarom als term genoemd, en dit moet zowel bij locatiekeuze als bij inrichtingsvragen een rol spelen. Maar dan komen vragen als: hoe dat begrip 'behoud in ontwikkeling' inhoud geven? Wat wil je ontwikkelen en waar wil je het? Wat wil je behouden en waar wil je met de ontwikkeling heen?

Cultuurhistorie zowel in de brede zin wat betreft de natuur die de mens heeft doen ontstaan en ruimte gelaten, als de cultuurhistorie in engere zin, zijn daarbij kwaliteiten die in ogeschouw moeten worden genomen.

Waarom nu dit rapport?

Waarom komen we dan nu met dit rapport? Voor een deel is dat de tijdgeest. We hebben een periode gehad waarin de vormgevers van landschappen en steden zozeer gefixeerd waren door de nieuwe mogelijkheden aan materialen, technieken en bouwwijzen, dat de fascinatie door het nieuwe een mentaliteit heeft gecreëerd waarbij de waarde van het oude is achtergesteld. Maar langzamerhand is er zoveel nieuw dat we ons af kunnen en moeten vragen: wat doen we nu met het oude, met wat er nog is, met wat er nog aan bestaande kwaliteiten is? Ik stel alleen de vraag welk percentage van onze bebouwde oppervlakte nog van vóór 1850 dateert? Het is maar een fractie op het ogenblik terwijl honderd jaar geleden de oude binnensteden dominant waren in de bebouwde wereld van toen. Er is veel gebouwd in die tijd en ik kijk met andere ogen naar het oude dat in de geschiedenis zijn huidige vormgeving heeft gekregen en behouden.

Het tweede element, dat ook heel belangrijk is, waardoor steeds meer mensen zeggen: 'laten we eens even stilstaan voordat we doorrennen', is dat het vermogen om het verleden volledig terzijde te schuiven groter is geworden door mechanisatie en gebruik van verschillende brandstoffen in arbeidsprocessen. In het verleden heeft men altijd geprobeerd sparend ten opzichte van het nuttige uit het verleden om te gaan. Maar nu is het mogelijk om dat verleden volledig terzijde te zetten. Ook dat geeft een extra verantwoordelijkheid.

En het derde element, waarom op dit moment er in toenemende mate belangstelling is voor het zorgvuldig omgaan met het verleden, is dat door de mobiliteit de traditionele informatie over de oude processen verstoord is geraakt. Verhalen over het verleden die altijd van vader op zoon zijn oververteld, van moeder op dochter, worden niet meer doorverteld. De voorzitter wees er ook al op. Honderd jaar geleden was nog meer dan 95% van de Nederlanders geboren in het dorp waar hij woonde en zou daar ook begraven worden. De plek kon hij vaak al aanwijzen.

Doorvertellen en doorvertalen van kennis

Die continuïteit die ook in de cultuur en in het besef van de cultuur en van eigenheid aanwezig was en de drager was van de voor de verhalen over het verleden, die vanzelfsprekendheid in het doorvertellen van verhalen, is weg door de mobiliteit en de grote mate waarin er verhuist wordt. Ik praat er niet negatief of somber over, ik stel dat alleen vast en in het rapport hebben we daar dan ook heel nadrukkelijk aandacht voor gevraagd. De identiteit heeft twee elementen, twee kanten. Aan de ene kant is het een objectief waarneembare werkelijkheid en de materiële objecten die in het landschap in de dorpen aanwezig zijn. Maar het gaat bij identiteit niet alleen over een objectief waarneembare werkelijkheid, het gaat ook over een subjectief element en dat is misschien nog wel belangrijker, het toekennen van betekenis aan die objecten. Dat is de moeilijkheid. Het is niet alleen datgene wat er is, maar ook de waarde die het krijgt in de beleving van de mensen. En daarin spelen die verhalen over het verleden een belangrijke rol. Het gaat erom dat er in de loop van de eeuwen altijd verhalen zijn geweest die de materiële objecten uit het verleden verbonden met de werkelijkheid van het heden.

En die verhalen zijn er niet meer. Die worden niet meer vanzelfsprekend doorverteld. Dat betekent dat er een andere wijze van communicatie moet komen. Daar pleiten we ook voor in dit rapport: andere manieren van communicatie van verhalen over het verleden, die het verleden verbinden met objecten in het heden, opnieuw in het bewustzijn van de mensen inprenten en een rol laten spelen in het ontwerp in de besluitvorming en de planningsfase. Dat heeft tot gevolg dat je moet zoeken naar nieuwe vormen van omgaan of verwerven van kennis, van inbrengen van kennis en van doorvertalen van kennis naar nieuwe vormen. Dat stelt eisen aan de opdrachtgevers, aan de ontwerpers en aan wetenschappers die hun kennis over verschillende disciplines die hierin betrokken zijn, geïntegreerd moeten presenteren om die kennis over het verleden als verhalen die het verleden verbindt met het heden en met de toekomst, grijpbaar te maken voor bestuurders en vooral voor ontwerpers. Het stelt ook aan het particulier initiatief nieuwe eisen om te letten op de wijze waarop plannen worden voorbereid.

Zicht op nieuwe wegen en nieuwe kansen

Daarop hebben we in ons advies willen wijzen: uitnodigen om nieuwe kansen te zien en nieuwe wegen te bewandelen, ervaring op te doen, over de grenzen van disciplines en verantwoordelijkheden heen te luisteren, inspireren, na te denken. Nieuwe vormen van omgang met elkaar. Daar pleiten we voor en daaraan hebben we een bijdrage willen leveren. Dat is het kader dat de raad heeft geformuleerd voor discussies zoals deze middag.

Voor de eerste aanzet voor die discussie wil ik graag de heer Rijnboutt uitnodigen, ex-rijksbouwmeester en op het ogenblik als lid van de Raad voor Cultuur ook vanuit die hoek betrokken bij het omgaan met het verleden en de vormgeving van het heden.

De overheid als goede, kwaliteitsbewuste opdrachtgever

door de heer ir. K. Rijnboutt

Opdrachtgeverschap breed gedragen

Dames en heren, 'een goed cultuurbeleid verwaarloost of versjachert een cultuur niet, maar zorgt er nauwgezet, en toch op een afstand, voor dat ontwikkelingen mogelijk blijven zodat de toekomst vanuit veel perspectieven kan worden bedacht'. Dit is een citaat uit het mission-statement van de Raad van Cultuur uit 1997. Volgens de convocatie wordt gesproken over de overheid als goede en kwaliteitsbewuste opdrachtgever. Dat is nogal een open deur, want de overheid moet natuurlijk die rol in al zijn geledingen en gedaanten vervullen. Niet alleen de formele overheden, maar ook de wereld van fondsen, en pensioenfondsen en andere vormen van geaccumuleerd maatschappelijk kapitaal moet die rol op zich nemen. En van de maan af gezien vervullen de overheden die rol ook. Architectuur, monumentenzorg, stedenbouw, landschapsarchitectuur bloeien op dit moment in ons land als nooit tevoren in weerwil van onze gemeenschappelijke en soms wat norske kritiek op de overheid. Zie de internationale belangstelling voor onze stedenbouw, de landschapsarchitectuur, kijk in de boekwinkels, de musea in Tokio, New-York, Madrid, Sao Paulo en u zult het weten. Daarom laat ik het aangaande het opdrachtgeverschap bij deze korte opmerking en verwijs naar onder meer de twee architectuurnota's van de ministeries van VROM, LNV, WVC en OCW, naar de jaarboeken van de Vereniging voor Landschapsarchitectuur, en zoveel andere publicaties. En dan word je vanzelf wijs over de rol van de overheid.

Ik zal nu een aantal dia's laten zien waarin dat goede opdrachtgeverschap van de overheid zichtbaar is. Dit zijn dia's van een project op de Mariaplaats in Utrecht, van de Algemene Rekenkamer van Aldo van Eijck, van de Kop van Zuid in Rotterdam, van de rechtbank in Den Bosch en van de Resident in Den Haag. De rest van mijn inleiding handelt over architectuur en stedebouw, over recht doen aan het verleden, over de genius loci en de openbare ruimte, en over de culturele opgave voor de volgende eeuw, allemaal onderwerpen die in de nota's waarover ik zoëven sprak, aan de orde komen. Ik belicht die onderwerpen mede vanuit mijn lidmaatschap van de Raad voor Cultuur.

Kennis van cultuurhistorie in architectenopleiding vergroten

Vaak, minstens wekelijks, moet ik denken aan de uitspraak van de auteur Willemse, die gezegd heeft: 'Als iets, wat nu nieuw is en dus lelijk wordt gevonden, over tweehonderd jaar oud en mooi is, kun je het net zo goed meteen mooi vinden.' Over de kennis van de geschiedenis, laat ik het maar meteen bekennen: ik ben een architect die in de jaren vijftig en zestig in Delft is opgevoed door modernisten als Van den Broek en Van Eesteren en van cultuurhistorie is mij dus niet veel bijgebracht. Het optimisme van de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog is mij wel met de paplepel ingegoten. Natuurlijk deden ook meer op de traditie georiënteerde leermeesters - Berghoef, Kranendonk - een duit in mijn zakje, en zo kreeg ik nog een beetje zicht op de geschiedenis van de context van voor het begin van de 20e eeuw, maar zij werden overruled door de protagonisten van de nieuwe zakelijkheid. En ofschoon zij - Van den Broek, Van Eesteren en anderen - zelf natuurlijk gevormd waren door een andere tijd en van de hoed en de rand wisten, leerde ik van hen van de vaderlandse cultuurhistorie weinig en van de wortels van de westerse architectuur - laten we zeggen vanaf Vitruvius - bitter weinig. Een man als Eduard ter Kuile kon daar maar weinig aan veranderen. Later, toen mijn tekort duidelijk werd, heb ik nog wat bijgeleerd. Een van mijn zonen is inmiddels ook architect. Ik overhoor hem en zijn lotgenoten, die bij mij op het architectenbureau werken, wel eens wel eens aangaande hun kennis op het gebied van de cultuurhistorie. Die kennis is, generaal gesproken, onbeduidend, onontgonnen gebied. Hen valt niet veel te verwijten. Het werd en wordt eenvoudigweg niet onderwezen in de mainstream van het architectonisch stedenbouwkundig curriculum. Misschien is cultuurhistorie nog ergens als keuzevak op te pikken, maar niet in de kern. Er moet zoveel geleerd worden. Ik vermoed, weet bijna zeker, dat dit bij juristen en bedrijfseconomen en vele andere vooropleidingen voor posities in het openbaar bestuur niet veel beter is. Dat is, vind ik, voor deze generatie van vormgevers, voor onze samenleving van morgen, voor mooi Nederland, heel erg. Dat zou moeten veranderen.

Over identiteit

Schulz schrijft in het voorwoord van zijn boek 'Genius Loci' - de levenwekkende geest van een plek, staat er wat antiek in 'Made in Holland', maar wel heel juist - : 'Since ancient times the genius loci, or spirit of the place, has been recognised as the concrete reality, man has to face and come to terms with in his daily life. Architecture means to visualise the genius loci, and the task of the architect is: create meaningful places woby he helps men to dwell.' De betekenis van architectuur is:

de genius loci zichtbaar maken, en het is de taak van de architect als stedenbouwkundige, als landschapsarchitect, als architect op elk schaalniveau betekenisvolle betekenisvolle plaatsen te ontwerpen om zodoende mensen hun plek, hun huis, hun omgeving en stek te bezorgen. Ik sluit mij aan bij die zienswijze. Ze impliceert een betere, dynamische interpretatie van het omgaan met onze aarde, de substantie van dit land. Dat wil zeggen: veranderingen niet schuwen, maar vormgeven. Architectuur wordt gemaakt door bewuste opdrachtgevers en hun architecten. Architectuur mag haar inspiratie letterlijk overal vandaan halen. Een wereld van theorie en filosofie, van vorm en functie, van licht en constructie staat voor haar open. Maar ze is er niet om zichzelf. Ze krijgt uitsluitend betekenis door de bijdrage die haar producten leveren aan het grotere geheel, de omgeving, de openbare ruimte, kortweg: de context. In deze zin voel ik mij thuis bij een begrip als 'behoud in ontwikkeling', omdat daarin de verstandhouding tussen object en de dynamische context centraal wordt gesteld.

Ik las in de conceptnota Belvédère over de haat-liefde verhouding tussen cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting. Het kan misschien geen kwaad die relatie zo te beschrijven. Dat brengt wellicht, voor wie dat nodig vindt, een therapeutisch proces op gang. Maar gelukkig is er ook een bestaande ontwerppraktijk voor de ruimtelijke vormgeving die vanuit het genius loci-begrip op zoek is naar alle lagen van de context - cultuurhistorie en andere - om die te verbinden met inspiraties uit theorie en praktijk van de architectuur. In een tijd waarin cultuur niet meer een eenduidig fenomeen is maar veelkleurig, rijk geschakeerd, verbonden met andere culturen, internationaal georiënteerd, vluchtig en onstabiel, ondergaat ook de architectuur al die invloeden en is niet in één maatschappelijk of esthetisch systeem van waarden te vangen. Naast de verstandhouding met de context lijkt daarom de toetsing aan de eigen spelregels, die van het eigen genre, het meest relevant. Daar moet een hoogste standaard maatgevend zijn. Als zo de verstandhouding tussen verleden en toekomst beschreven is, wil ik nog ingaan op de culturele opgave voor morgen. In dat opzicht beschouw ik de vormgevende disciplines nadrukkelijk als instrumenten om die opgave te vervullen.

Over verandering

' Een cultuur van verandering in Nederland is niet oud. Cultuur, opgevat als een dynamisch transformatieproces, kan niet los worden gezien van begrippen als continuïteit, traditie en vernieuwing. Continuïteit en het daarmee samenhangend bewustzijn van historie en traditie zijn in een snel veranderende en globaliserende wereld van groot belang, ze voorkómen een verlies van identiteit en bieden een aanzet voor solidariteit. Traditie zonder vernieuwing leidt echter op den duur tot verstarring in uiterlijkheden, zoals vernieuwing om de vernieuwing tot vervlakking voert. Traditie en vernieuwing zijn in deze optiek dan ook niet elkaars antipolen, maar de stenen en het cement van culturele betekenisgeving.' Dit is weer een citaat uit het mission-statement van de Raad voor Cultuur.

Een voortdurend terugkerend thema in de beraadslagingen van de Raad voor Cultuur is: verandering. De verandering van de samenleving door het meer multicultureel worden ervan bijvoorbeeld. Tien procent, of ongeveer anderhalf miljoen mensen die ons land bevolken, bestaat op dit moment uit immigranten van elders en hun kinderen. Volgens het CBS zullen dat er in 2015 ongeveer twee en een half miljoen zijn. Op dit moment is in de grote steden reeds ongeveer 30 à 40 procent van de bevolking van allochtone herkomst. Die verandering, maar ook de individualisering, de vergrijzing, de veranderingen op het gebied van de mobiliteit, de communicatie- en informatietechnologie staan eigenlijk in iedere vergadering van de Raad voor Cultuur centraal. Om een paar oorzaken van veranderingen te noemen: met andere woorden: voor welke samenleving richten we deze wereld, dit land in? De raad heeft vaak het gevoel dat in de nota's over de toekomstige inrichting van ons land deze culturele dimensie - hoe ziet die samenleving van morgen die op dit

substraat huist er uit? - uit het oog verloren raakt in de technocratie van corridors, infrastructuur, compacte en niet-compacte steden, startnotities, VINEX, ja zelfs enigszins verloren is gegaan in 'Made in Holland'. Per definitie zijn de lagen in onze cultuurhistorische ondergrond, deze jaarringen in de tijd, de neerslag van de talloze interculturele invloeden op onze wortels en daarmee is het fenomeen van onze almaar rijker wordende interculturele samenleving van vandaag niks nieuws, hooguit is de schaal, de mengverhouding, enigszins, misschien wel spectaculair, anders.

Elke generatie voegt toe

Dames en heren, met enig geluk maak ik in de maat van mijn leven mee dat de bevolking van dit land verdubbelt. Dat is niets bijzonders, want in de maat van het leven van mijn vader is hij verveelvoudigd. Toen ik geboren werd huisden hier acht miljoen mensen. Deze groei lijkt zich weinig van prognoses te hebben aangetrokken. Want vaak werd er iets anders voorspeld, net zo min als de groei van het aantal woningen in de laatste veertig, vijftig jaar zich iets van uiterlijke omstandigheden lijkt aan te trekken, want het is altijd ongeveer één miljoen per tien jaar. Zo lang de verhoudingen van arm en rijk in de ons omringende wereld zo zijn als ze zijn is mijn inschatting, is er geen enkele reden om aan te nemen dat het groeitempo van de bevolking fundamenteel zal wijzigen. In weerwil van alle prognoses.

Er is geloof ik ook nog een Nederland op deze plek na 2015 of 2030. We zijn denk ik op weg in de volgende eeuw - of een fractie later - naar de 25 miljoen Nederlanders. En mijn overtuiging is dat iedere generatie een even betekenisvolle laag aan onze cultuurhistorie toevoegt. Ik ben ergens op een plek, daar leef ik, en neem daardoor ook ruimte in, en ontnem die aan een ander. En ik leef verder en verlaat die plek. Maar het paradijs zou ik terugwinnen als ik zo op een plek kon zijn en blijven dat hij als het ware leeg was voor een ander. Als ieder maar hetzelfde wilde. Dan waren we waar we zijn moeten: een lege plek om te wonen.

De overheid als instrument voor sturing en borging

door de heer prof. ir. M. van den Berg

De samenleving: van stijldansen via volksdansen naar house

Dames en heren, mij is gevraagd of ik wil ingaan op bestuur en overheid in relatie tot de publicatie 'Made in Holland', die de raad heeft uitgebracht. Ik dacht toen na over de begrippen cultuur, identiteit en overheid. Dan moet ik toch eerst even terug naar de samenleving. Wat is nu die cultuur en identiteit van de samenleving? Toen schoot mij het beeld te binnen van de dansende samenleving en bedacht ik mij: hoe heeft dat zich in de afgelopen eeuw nou ontwikkeld? Toen kreeg ik het visioen voor mijn ogen van mijn grootouders, deel uitmakend van de toenmalige bourgeoisie, aan het ballroomdansen. Heel strikt gereglementeerd en heel stijlvol ook, zeiden zij mij. Mijn ouders hebben mij veel verhalen verteld over arbeidersemancipatie en de periode erna, en dan komt het visioen bij mij boven van het volksdansen: twee was niet genoeg, het moesten er veel meer zijn en met elkaar danste je en in plaats van dat de regenteske samenleving het volk door kunst verhief, en aan cultuurbeschaving werkte zoals in het begin van deze eeuw, zei de arbeidersbeweging: 'dat zoeken we zelf wel uit' en ging het dus eigenlijk om het volksdansen. Maar wie tegenwoordig nog zijn kinderen ziet dansen in de disco, die ziet dat het house is. En dat house is weer heel iets anders. Men is wel bij elkaar, maar houdt elkaar niet vast. Men gedraagt zich individualistisch, en heeft weinig neiging om daar innige of gemeenschappelijkheid, solidariteit of anderszins bij te betrekken. Als ik dat in relatie breng tot het begrip 'ruimte' dan zou ik de periode rond 1900 willen kenschetsen als: 'je moest je plaats weten'. Letterlijk, maar ook figuurlijk. Terwijl de periode van 1925 tot 1975 van de verzuiling - waarvan overigens de arbeidersbeweging er één was - meer staat voor het veroveren van de ruimte. Het ging ook om rechtvaardige verdeling van de ruimte. Als je nu aan het eind van dit millennium kijkt, dan heeft het individualisme opgeleverd dat men zijn plekje probeert te ontdekken.

Het is niet voor niets dat in deze drie perioden ook het object waaraan werd vormgegeven en waaraan je kon aflezen wat een samenleving collectief wilde zijn en betekenen, ook verschillende onderwerpen zijn geweest, Kees Rijnboutt heeft dat al verteld. In de periode rond 1900 ging het om de trotse vormgeving van de

nutsvoorzieningen, in de periode van 1925 tot 1975 ging het om de trotse vormgeving van de buurt, van bijvoorbeeld de tuinstad, en aan het eind van deze eeuw, nu, gaat het om de trotse vormgeving van onze bijzondere landschappen.

Steeds meer beweeglijkheid

De identiteit en cultuur van de tegenwoordige tijd hebben ook iets te maken met de groei naar beweeglijkheid die wij in de afgelopen periode hebben meegemaakt. Cultuur is tegenwoordig ook: 'wegwezen'. Een vlucht, onder andere, naar oude identiteiten. Naar andere identiteiten en naar andere beschavingen. Het heeft ook iets vluchtigs: het heeft ook iets van het doorgangshuis. Veel mensen weten je de meest wilde en avontuurlijke verhalen te vertellen over hun kortstondig verblijf ergens. Als dat op dit moment het begrip 'cultuur' is, wat kan dan de rol van de overheid zijn om daarin te sturen? Want het gaat om de individuele ontdekking van je eigen werkelijkheid. Ik denk dat dit zou kunnen zijn de samenleving bewust maken dat het niet alleen gaat om het ontdekken van je eigen werkelijkheid, maar ook het als burgers op elkaar betrokken zijn. Samen *séparé*, als het ware. Als we willen sturen *nu*, in een andere periode, dan is het goed de voorgaande periode op ons te laten inwerken en ook de betekenis van sturing in die tijd te weten. De periode van 1925 tot 1975 was de periode van de rechtvaardige verdeling. Met de conceptie van licht, lucht en ruimte, waar ik nu niet allemaal nader op inga, maar dat allemaal kwantitatief bepaald was, en normatief. Met generieke concepten: we hadden allemaal recht op ongeveer hetzelfde. En van degenen met meer mogelijkheden werd wat meer afgenomen, en degenen die wat minder hadden werd wat toegevoegd, maar als het kan voor zoveel mogelijk mensen min of meer hetzelfde. Het neveneffect van deze periode zijn twee dingen geweest, die ik onder uw aandacht wil brengen: 1. De nivellering, en 2. Het afwijzen van het verleden, en alleen het hopen op een goede toekomst. Die is nu helaas niet helemaal uitgekomen.

Fundamenteel voor het begrip sturing in die tijd was dat het verleden voor de politiek niet een element was van sturing, maar hooguit het snoepje van de week. Dat deed je er een beetje bij. De politiek, de overheidssturing, was alleen gericht op de toekomst. Maar nu, in onze tijd, mogen wij weer wel naar dat verleden kijken. Wat te maken heeft met dat verlangen van de burger, de kiezer uiteindelijk, naar het herkenbaar beleven en avontuurlijk bewegen, zo zou ik het willen noemen. Waarbij de nieuwe context is dat de ruimte van het huis en de buurt vergroot is tot die van de regio. De ruimtelijke werkelijkheid is niet langer ons huis alleen en de buurt, maar, heel herkenbaar voor het herkenbaar en avontuurlijk bewegen, de regio. Welke schaal u ook daaraan toekent, de regio kunt u zelf zich laten uitstrekken tot Nepal en tot Zuid-Amerika, als het gaat om dat kortstondig bewegen op een andere plek. Een tweede, ook contextueel, kenmerk van dat sturen voor de toekomst, is dat die culturele dimensie verdiept is en dat er weer voor het eerst symmetrie is tussen het verleden en de toekomst.

Dus zoals Kees Rijnboutt het net over de culturele lagen had, die voortdurend door elkaar heen schemeren tot in onze tijd toe, zo is het op dit moment avontuurlijk om zich te bewegen naar het verleden en om dit ook zo te beleven. Ik zou het - dan maak ik de context even gereed - met een eenvoudig schema willen laten zien. Links staan: samenleving, toekomst, vestigen en buurt. Dat was de politieke en bestuurlijke context waarin men zijn sturingshandelen verrichtte. Die verschuiven nu naar respectievelijk: individu, verleden, bewegen en regio. Natuurlijk, daarom heb ik het ook als een bloem getekend, is dit een spanningsveld: tussen samenleving en individu, tussen toekomst en verleden, tussen vestigen en bewegen, tussen buurt en regio. In dit spanningsveld zal gestuurd moeten worden met een duidelijk accent in de richting van regio, van het begrip mobiliteit en van het begrip verleden.

Als we in die context burgers op elkaar kunnen betrekken, en burgers kunnen betrekken op hun culturele erfgoed, waarin de overheid helpt stimuleren de bewustwording van een samenleving op elkaar en op zijn erfgoed, dan denk ik dat wij op dat punt een heel eind zullen komen en dat brengt mij tot het laatste punt. Wij zijn gewend - en denkt u aan de voorgaande periode, waarin wij met licht, lucht en ruimte bezig waren, en met de toekomst, en niet met het verleden - om conceptueel te sturen, op het begrip 'inhoud', op het begrip 'object', op wat het nieuwe, de vormgeving zou moeten zijn van wat wij verwachten met elkaar. In een overgangperiode hebben wij ook geleerd te sturen op de hoe-vraag: hoe zullen we het doen? Omdat de oververhitting van de wat-vraag ons dwong ook bezig te zijn met de sturingsvraag van het hoe: met welke middelen en instrumenten in termen van kennis, arbeid, geld, grond en dergelijke we het zouden moeten doen. De enige boodschap die ik u zou willen geven is dat wij moeten leren vanuit dat verleden dat wij

moeten sturen op regie.

Niets differentieert zoveel als wie iets doet, wie de beherende instantie is van een gebied, een landgoed, van een cultuurlandschap. Wat de overheid kan doen is niet alleen zorgvuldig opdrachtgeverschap, maar ook om aan degene die de opdracht tot zich neemt, zodanige voorwaarden te geven en zodanige gunstige omstandigheden, dat hij in staat is zijn eigen beheer te hebben. Dan zal zeker het streekeigene meer differentiëren dan het generiek nationale, dan zal zeker het maatwerk in de regio meer uit de verf komen. Met andere woorden: mijn pleidooi is dat de overheid zich wat in gaat houden met betrekking tot de wat- en de hoe-vraag, en vooral de geweldige potenties die de voorgaande generatie van arbeidersemancipatie ons heeft opgeleverd, te weten mondige, assertieve, welvarende en weldenkende burgers, organisaties en instanties. Om die nu ook eindelijk aan hun zelfverwerkelijking te laten werken.

Over ontwerp en planvorming

door de heer dr. ir. L.J.M. Tummers

Dames en heren, zojuist hebt u twee inleidingen gehoord vanuit de stedelijke invalshoek. Met mijn ervaringen als stedenbouwkundige en planoloog wil ik hier nu ingaan op de invalshoek vanuit het landelijk gebied. Ik ben blij dit ook samen te doen met Rien van den Berg. We kennen elkaar al lang, beiden werkzaam met het fenomeen 'het land in de stad'. Rien deed indertijd de Hilversumse Meent, ik was toen bezig met de zuidvleugel van de Randstad en de contramal, het Groene Hart.

Landelijk gebied: van restruimte...

Het landelijk gebied is in de ruimtelijke ordening lange tijd gezien als restruimte: ruimte die je al dan niet kunt benutten voor stedelijke functies zoals wonen, wegen of industrie. Voorbeelden van die aanpak zijn er legio: wijken als de Bijlmermeer en Alexanderpolder zijn in de zestiger jaren vanuit die optiek tot stand gekomen. Een groot gebied werd ineens met zand opgehoogd en de hele ondergrond verdween daaronder. Grootschalige wijken zonder relatie met de omgeving werden uit de grond gestampt. Grote stukken land in de periferie van steden zijn getransformeerd tot karakterloze overgangsgebieden, die men noch als stad, noch als land kan ervaren.

... tot uitgangspunt in de planning

In de jaren zeventig en tachtig begon het landelijk gebied langzaam wakker te worden. Meer en meer werden elementen vanuit het landelijk gebied als onderlegger gebruikt voor en opgenomen in uitbreidingsplannen voor steden en dorpen. De schaal van de uitbreidingen kreeg vaak een menselijker maat. Maar dat is hier en daar ook weer ontaard in vormloze opeenvolgingen van eengezinswoningen in wijken zonder een eigen gezicht. In de jaren negentig begint het inzicht door te breken dat stad en land ieder vanuit hun eigen waarden en optiek in verband met elkaar moeten worden beschouwd. Ook bij LNV krijgt 'het land in de stad' nu veel aandacht. Verandering is leven. In de stedelijke agglomeratie die de compacte stad omringt, figureren naast elkaar allerlei vormen van open ruimten. Blijvende open ruimte krijgen meer en meer een vaste plaats op de kaart.

Stabiele groene ruimten zijn essentieel

Was vroeger sprake van steden en dorpen in het groen, nu is vaak sprake van groene ruimten in stedelijk gebied. Dit inversielandschap berust op een gericht samenspel van de drie componenten 'grond', 'straat' en 'huis' in het stedelijk inversielandschap. Inversie tussen stad en land treedt op wanneer de omsloten grondstukken als 'pars pro toto' van het buitenstedelijk landelijk gebied gaan werken. Het enclavegebied wordt dan als het ware een verwijzing naar het natuurlijke buiten, naar het grote landschap buiten de steden. Interactie met stedelijke ontwikkelingen is er niet taboe. Er komt ruimte voor selectieve wisselwerking tussen

stedelijke elementen en parkachtige enclaves. Om te kunnen spreken van enclaves en van inversie van stad en land is het nodig dat de ingesloten ruimten een blijvende status hebben. Die status van stabiliteit steunde vroeger op koninklijke domeinen, maar treedt ook op bij commons en bij woeste gronden, zoals de duinen. In het speelveld van de suburbane politiek moet altijd gevochten worden voor blijvende tegendruk door bestaande en potentiële parklandschappen. De stabiliteit in het onbebouwde gebied is nu grotendeels afhankelijk geworden van concrete initiatiefnemers en instellingen die in staat zijn om waardevolle gebieden onder hun hoede te nemen.

Van buffergroen naar kerngroen

Bij inversiestedebouw strekt de totstandkoming van dit omkeringsproces zich uit over grote gebieden, lange perioden en wordt daarom alleen al gestuurd door meerdere afzonderlijke opdrachtgevers en ontwerpers. In westerse landen als Nederland, waar de ruimtelijke ordening geschiedt aan de hand van bewuste keuzen, heeft men de ruimtelijke structuur van het ideale verstedelijkingspatroon vastgelegd in urbanisatiepatronen. De Tweede Nota Ruimtelijke Ordening in 1966 beantwoordde aan het beginsel 'gebundelde deconcentratie', spreekt van stedelijke kernen en benoemt open ruimten tussen de steden als bufferzones. Je kunt die schematische typologie ook omkeren en dan spreken van een stelsel van herkenbare parkgebieden in een stadsgewest: je spreekt dan niet langer van buffergroen, maar van kerngroen. De afzonderlijke kernen vloeien in zo'n visie samen tot een agglomeratie.

De Derde Nota Ruimtelijke Ordening van 1976 benoemde dit patroon als stadsgewestelijke bundeling. De veranderingen door de ruimtelijke omkering van kernen en open ruimten in agglomeraties zijn op praktisch elk gebied aan te wijzen. Het raakt het stadsleven in algemeen menselijke zin, psychologisch en sociologisch. Het advies 'Made in Holland' is nu een complementering van een aantal van deze trends die ik zojuist heb genoemd.

Een voorbeeld: Haagse Beemden

Om concreet aan te geven wat ik in de praktijk bedoel wil ik nu een paar dia's vertonen van het plan voor de uitbreiding in De Haagse Beemden bij Breda. In Breda deed zich in 1975 onverwacht de gelegenheid voor om op grond van de principes van inversiestedebouw, die ik zonet heb genoemd, een omvangrijk stadsuitbreidingsplan te ontwerpen. De omschakeling van het rijksbeleid van de tweede Nota RO naar de inzet van de Derde Nota RO vormde de context van de opgave. Door de energiecrisis van 1973 was het besef gegroeid dat overmatige mobiliteit ongewenst was. Na het functionele en grootschalige rechthoekige wijkconcept met hoogbouw werd nu gezocht naar 'landschappelijke woonmilieus in laagbouw'.

Inversie van stad en land

De stad Breda had over een reeks van jaren gronden aangekocht voor stadsuitbreiding in de Haagse Beemden, gelegen in de buurgemeente Prinsenbeek. Het was een zo groot gebied dat er genoeg plaats was voor grootschalige industrieterreinen, een nieuwe begraafplaats en voor een forse woonwijk met flatgebouwen op de randen, en voor het behoud van landschappelijke oeverlanden langs de rivier de Mark. Terwijl de stedenbouwkundige plannen uit 1969 en 1971 reeds in procedure waren, ontstonden in verschillende raadsfracties bewegingen om het plan opnieuw ter discussie te stellen. In 1975 werd opdracht gegeven voor een nieuw, sterk afwijkend plan, dat in augustus 1975 door de raad werd aangenomen. Het was een fundamentele breuk met het oude plan. Op het thema van inversie van stad en land kwam het nieuwe structuurplan tot stand. Eerst werd het niet te bebouwen gedeelte zorgvuldig geselecteerd en omgrensd. De werkgebieden kregen een andere plaats en functie. Er kwam meer accent op menging van industrie met handels- en servicefuncties.

Contravorm voor het stedelijk gebied

Domineerden in het oude plan de wegen en stedelijke bestemmingen, in het nieuwe plan wordt het landgoed Burgst juist als de sterk gevormde landschapskern centraal gesteld en voorzien van uitloopruiden. De volgorde van het plan 1971 was: 1. Wegen, 2. Bestemmingen, en 3. Landschap. In het nieuwe plan werd dit:

1. Landschap, 2. Bestemmingen en 3. Wegen. Zo ontstaat er één contravorm voor het stedelijk gebied. De woonbuurt voegt zich in een omtrekkende beweging naar het onbebouwde gebied. Weiden en akkers worden met het landgoed samengevoegd tot een groene enclave.

De 'warandes' vormen een tuin-achtige krans om de stad. Eerst is hier het oor te luisteren gelegd bij wat er al aan platteland aanwezig was. Natuur- en cultuurelementen, zichtlijnen, historische en ecologische kenmerken zijn op kaart gezet. Deze gegevens zijn geconfronteerd met de wensen voor uitbreiding van de stad en voor de infrastructuur. Op die manier zijn stad en land 'gezwaluwstaart'. De groene elementen geven de stedelijke agglomeratie structuur. De verscheidenheid en identiteit van het bestaande landschap is zo uitgangspunt voor de bestemmingen en detailstructuren in de wijk geworden. Het Huist Burgst en de gezichtslaan naar de toren van Breda, de monumenten aan de De Moerenstraat, met de gotische kapel en de Vlaamse Schuur, het is het aanwezige startkapitaal van de Haagse Beemden. Allemaal elementen, waar de bewoners 'iets mee hebben'. Als je vandaag de dag de Haagse beemden bezoekt, sta je op veel plaatsen in de woonbebouwing oog in oog met het historische landschap. Het is in feite een 'goudkust-situatie', een Wassenaar of Vught, maar dan bereikbaar voor de gewone man.

Houd het hart kloppend

Het advies 'Made in Holland' bouwt verder voort op deze visie en geeft een aantal goede aanbevelingen aan de betrokken partijen om de verscheidenheid en identiteit van de omgeving verder te versterken. Van het land en van de stad. Het hart van het landschap is groen en blauw. De stadsharten zijn voltooide, 'uitgerijpte', bebouwde plekken. Deze wereld van tegenpolen is de enige wereld, ónze wereld. Alle stadslandschappen en agglomeraties liggen tussen die polen. Valt één van beide weg, dan valt de stroom uit! Dan houdt het hart op te kloppen en is de rest niet meer levend.

Over inrichting en uitvoering

door de heer ir. M.C. van den Berg

Dames en heren, vandaag zijn wij op de Wageningse Berg, met twee sprekers Van den Berg, en in het advies 'Made in Holland' wordt als voorbeeld de Hooge Berg op Texel genoemd, een keileembult van 15 meter. Dat maakt het allemaal wel erg 'bergachtig', en dat in het vlakke Nederland! Hoe je dit ook kunt zien, als overdrijving of juist als relativering, kleine hoogteverschillen zijn in ons land het vermelden waard. Laat ik beginnen met mijn reactie op het advies 'Made in Holland'.

Een lofwaardige nota die ik met belangstelling heb gelezen. Het is denk ik goed om de verscheidenheid en identiteit van de omgeving, van het landschap, op de agenda te zetten en te proberen ook op de agenda te houden. Ik wil op drie elementen ingaan. Eerst op wat naar mijn oordeel ontbreekt aan de nota, dan op wat meer aandacht behoeft en tot slot op wat ik toejuich.

Rijke traditie landschapsbouw node gemist

Wat ontbreekt aan de nota? De traditie en het perspectief van de landschapsbouw. In Nederland bestaat een rijke traditie van het bouwend omgaan met het landschap, waarbij de aandacht niet alleen uitgaat naar behoud, maar ook naar vernieuwing. Zo'n anderhalf jaar geleden verscheen het boek van Rik de Visser over een halve eeuw landschapsbouw in Nederland, waarin die traditie met tal van voorbeelden is geschetst. Ik miste dat boek, enigszins tot mijn verbazing, in uw literatuuroverzicht. In de afgelopen halve eeuw is in de landschapsbouw veel ervaring opgedaan in het omgaan met identiteit en verscheidenheid. In de jaren vijftig en zestig lag het accent vaak op vernieuwing, op de soms grootscheepse omvorming van gebieden voor verbetering van de landbouw en met weinig aandacht voor het verleden. In de jaren zeventig en tachtig ontstond steeds meer aandacht voor de historische ontwikkeling en voor het behoud van cultuurhistorische elementen en patronen. Maar of het accent nu ligt op vernieuwing of behoud, de identiteit en verscheidenheid van het landschap spelen altijd een centrale rol in de landschapsbouw.

Meer aandacht voor ontwerp-opgave nodig

Wat verdient meer aandacht? Dat is volgens mij het onderkennen van de ontwerp-opgave. En dat gaat om meer dan het maken van een keuze uit de strategieën in uw nota. Een stolpbenadering - puur behoud - werkt niet, een landschap blijft zich ontwikkelen. Maar ook alleen maar vernieuwen is onbevredigend. Behoud in ontwikkeling is in het algemeen de goede strategie, maar de vraag is dan: hoe vul je die in? Dat is de centrale opgave. En daarmee is in de landschapsbouw veel ervaring opgedaan. Een belangrijke kwestie is het inschatten van de dynamiek in een gebied. Past die in de bestaande landschappelijke kaders of moeten nieuwe worden ontwikkeld? Heldere, duurzame kaders zijn een belangrijke voorwaarde voor het ontstaan van identiteit en verscheidenheid.

Enkele praktijkvoorbeelden

Een paar voorbeelden uit de praktijk. In het gebied ten noorden van Rotterdam, met in het midden de Rotte, ligt het strategisch groenproject Zoetermeer-Zuidplas, waarin ook het toekomstige Bentwoud ligt. Een gebied met een enorme dynamiek en met als centrale opgave het realiseren van een sterke groenstructuur. De overheid heeft hier als taak de grote lijn goed en duurzaam vast te leggen. Vooral nieuwe elementen zullen hier bepalend zijn voor de identiteit, naast bestaande zoals de rivier de Rotte. Een ander voorbeeld in de buurt is de zone tussen Delft en Zoetermeer, waar onder andere het Bieslandse Bos is aangelegd. In dit gebied, dat zo'n 25 jaar geleden onder bebouwing en glastuinbouw dreigde te verdwijnen, is een geheel nieuwe identiteit aan het ontstaan. Binnen het strategisch groenproject Zoetermeer-Zuidplas is bij Waddinxveen één van de experimenten met een nieuwe buitenplaats gaande.

Een initiatief van de gemeente, dat van onderop inhaakt op de groene verbindingzone, die langs de rand van de bebouwing een verbinding maakt met het Bentwoud. Een voorbeeld van een element met een nieuwe identiteit dat voor extra verscheidenheid zorgt in een grotere groenstructuur. Op deze experimenten met nieuwe buitenplaatsen wil ik nog even verder ingaan.

In dit landelijke experiment heeft DLG in opdracht van de ministeries van LNV en VROM onderzocht welke kansen en risico's met nieuwe buitenplaatsen gepaard gaan. Naar ons oordeel liggen hier kansen voor nieuwe identiteit en verscheidenheid. Om deze kansen te benutten en de risico's van vooral een ongewenste toename van de bebouwing te beheersen, dient ook hier de overheid duidelijke kaders aan te geven.

Meer ruimte voor samenspel publieke en private actoren

Tenslotte, wat juich ik toe? Goed in de nota 'Made in Holland' vind ik het pleidooi voor ontschotting en meer samenspel. Het landschap is in feite een samenspel van publieke en private actoren. Je kunt het zien als een publiek-private creatie. Meer ruimte voor dit samenspel, om tot een echte publiek-private creatie te komen, is zeer wenselijk. Dat lijkt mij een belangrijke voorwaarde voor landschappen met identiteit en verscheidenheid.

Discussie met zaal en panel

Alvorens te starten met de discussie vraagt de voorzitter twee bij de voorbereiding betrokken raadsleden, die geen inleiding hebben gehouden om in een kort statement een reactie te geven.

Statement door mevrouw mr. F.G. van Diepen-Oost

Max van den Berg is dan wel optimistisch, gezien zijn ervaringen in Noord-Holland, maar daarvoor is lang niet altijd en overal reden. De burger is dan nog wel vaak cultuurhistorisch bewust, maar bestuurders - en ik ben zelf een oud-bestuurder - kiezen daar echter vaak niet voor.

Zij kiezen meestal voor de goedkoopste weg. Er is wat dat betreft dus nog een lange weg te gaan. Ik hoop dat deze nota mag bijdragen aan besef van het belang van cultuurhistorie.

Statement door de heer P. Nijhoff

Bij de kabinetsformatie vorig jaar is de toekomst van het landelijk gebied weer prominent op politieke agenda teruggeplaatst met het regeerakkoord, de regeringsverklaring, en later de startnota ruimtelijke ordening. Ook ons advies is een extra impuls. Dat is zeker ook de nota Belvédère van de ministeries van VROM, LNV en OCW die hopelijk volgende maand in de ministerraad komt. Ook andere overheden: provincies, waterschappen, gemeenten worden verzocht verantwoordelijkheid te nemen. Er zal een stimuleringspotje komen, maar diverse noden vragen om geld: ik denk dan aan de uit de markt nemen varkensrechten, extra gemalen na de wateroverlast, vluchtelingen etc. Daaraan zal dus veel worden geknaagd. Wij moeten het niet hebben van veel papier, maar van gebiedsgerichte initiatieven. Belangrijk zijn ook met name de - nog te weinig genoemde - waterschappen, maatschappelijke organisaties in de regio, zoals historische verenigingen, oudheidkamers, natuur- en milieu-organisaties, agrarische organisaties. Daarom ben ik blij met de twee conclusies van Max van den Berg: ten eerste een pleidooi voor maatwerk in regio, met weldenkende, mondige burgers, en ten tweede: wie is beherende instantie: niet alleen voor de plannen, maar wie neemt verantwoordelijkheid tot in lengte van jaren voor uitvoering en beheer?

Ook ben ik blij met de opmerkingen van Rien van den Berg: hij wees op de dynamiek in het landelijk gebied; het gaat zeker niet om bevrozen, maar om dynamiek. Deze dynamiek is een andere dan in de tijd van de ruilverkaveling, we staan nu voor nieuwe landinrichtingsprojecten en reconstructie van de zandgebieden. Het mag daarbij niet alleen gaan om veterinaire maatregelen, maar uitdrukkelijk ook om herstel van het karakteristieke van de zandgebieden. Daarnaast hebben we te maken met het SGR: 11 WCL's, SGP's, de instelling van 15 Nationale Parken en met het Nationaal Landschap Groene Hart, waarvoor een extra kwaliteitsimpuls van 390 miljoen, verdeeld over 15 jaar beschikbaar is gekomen. Daarbovenop is nog sprake van ROP's die ingevolge de afspraken over Agenda 2000 onlangs in Berlijn het komende half jaar tot stand moeten komen. Kortom: ik pleit voor regionale aanpak, voor grote belangstelling, voor het oplossen van het probleem van het beheer van ons culturele erfgoed en ervoor het opstellen ROP's en vergelijkbare plannen aan te grijpen om dat nu ook te verzilveren.

Discussie

Voorzitter: Ik dank de heer Nijhoff. Wie wil hierop vanuit de zaal reageren? Invalshoek is de overheid. Wie heeft daarover een vraag of opmerking? Gaat het goed met de overheid als opdrachtgever? Ik constateer stilte. Dan zijn twee conclusies mogelijk: u bent het allen eens met de overheid. Dat is zeer on-Nederlands! In de tweede plaats: het is moeilijk om de eerste opmerking te maken. Dus wil ik beginnen met de tweede opmerking. Anders heb ik neiging om een beurt te geven.

De heer Baan: Tjeenk Willink maakte enige tijd geleden de opmerking dat overheid weer meer óverheid moet worden om bepaalde zaken te sturen, die niet meer vanzelfsprekend tot hun recht komen. Dat is ook nodig. Tummers presenteerde een prachtig ontwerp van de Haagse Beemden, waarbij het milieu is gespaard, maar ik vraag mij nu af: wat gebeurt daar in toekomst als Breda zou willen gaan inbreiden? Een zelfde discussie speelt in Groene Hart; de bedreigingen stapelen zich daar op. Een overheid is nodig die duidelijk is en consistent en die zegt: dit is het planningsconcept, en wat er ook gebeurt, daar houden we aan vast. Natuurlijk is het goed partners in gebied te betrekken, maar de overheid moet lef en ruggengraat hebben om structuren te bewaren.

Voorzitter: Ik herken deze ondertoon wel: 'de overheid heeft geen geheugen, geen geweten, geen moraal', sterk samengevat. Daarvan uitgaand is de vraag: hoe moet het met ontwikkelingen in de toekomst?

De heer Tummers: De 'brigade van goede wil' heeft een ander beeld - of is dat aan het opbouwen - dan de napoleontische staat. Want waarom ligt Sonsbeek er nog? En het Malieveld? Die gebieden staan onder bescherming van publiek. Het zijn 'kroondomeinen'. Wanneer bijvoorbeeld organisaties als Natuurmonumenten stadsgewestelijke groengebieden onder hun beheer zouden krijgen, dan is het wat je vroeger zou noemen 'in de dooie hand'. Ik ben erg ongerust over een groenstelsel waar slechte mensen en slechte politici ook met hun vingers aan zouden kunnen komen. Goed voorbeeld is het Zeister Bos: de meest actieve wethouder heeft dit bos indertijd in handen gelegd van het Utrechts Landschap. Dat is ideaal: met als

opdracht: bescherm het Zeister Bos tegen de eigen overheid.

Een probleem is nog wel: er is een enorme file goedwillenden, maar er staan nog te weinig daden tegenover. Het is belangrijk snel te komen tot een vorm van public trust om groensystemen overeind te zetten en te houden. Bijvoorbeeld een stichting.

De heer M van den Berg: Als het doel is grotere verscheidenheid te behouden en ontwikkelen, dan is de tijd de meest differentiërende factor: je er niet mee bemoeien. Ook beherende instanties zijn een sterk differentiërende factor. Wee de provincies die slechts één natuurbeherende instantie, hoe ideaaltypisch ook, hebben. Meerdere beheerders is beter; niet alleen Staatsbosbeheer of alleen Natuurmonumenten, of alleen provinciale landschappen. Ook individuele landeigenaren en boeren als ondernemers spelen belangrijke rol. We moeten erkennen dat dit zo is: de samenleving is samen bezig met vormgeven van de leefomgeving. Dus: faciliteren van met tal van maatregelen, groeninvesteringen, voorkeursbehandelingen is belangrijk. Overheden en vooral provincies, kunnen een uitgesproken sterke rol hebben, maar dat is een andere dan steeds maar verder gaan met maken en ontwikkeling. De overheid moet op het netvlies krijgen: de cultuurhistorie als waarde op zich. Dat is open staan voor erfgoed en respect voor beherende instanties, die differentiërende ontwikkeling mogelijk maken: Eén definitie van natuur ontbreekt nog in de literatuur, namelijk dat het 'woeste grond' is.

Voorzitter: Dank u wel. Wie wil hierop vanuit de zaal reageren? De heer Nas.

De heer Nas: Van den Berg had het over de collectivistische fase van de rechtvaardige verdeling van de ruimte (en van inkomen, en van macht, interruptie Van den Berg) met traditionele beheersorganisaties en boeren. Nijhoff noemde als voorbeelden de WCL, SGP en NP. Dit zijn nou juist allemaal producten qua organisatie en structuur van die vorige fase. Niet dat dit niet waardevol zou zijn, maar vraag is of dat panacee geschikt is voor de fase waar we nu in zitten, en prominent voor de oplossingen die we nu zoeken. Zijn deze organisaties nu geschikt? Als het gaat om de historie van dit land, dan gaat het om de historie van de particulier. Alles wat we nu waarderen is grotendeels dat wat vóór 1930 ontstaan is en particulier. Juist dat is in het landelijk gebied in die fase van rechtvaardige verdeling zo te grazen genomen! We moeten de weg terug erkennen! Het gaat juist om particulieren. Enerzijds behoud en anderzijds teruggeven aan de cultuur, aan de burger met zijn eigentijdse vormen, een uitzichtplaats waar het verder om zou moeten gaan.

De heer Nijhoff: Het gaat om het culturele erfgoed. Er is een grote overeenkomst met natuurerfgoed, waar wij ons als raad ook veel mee bezig houden. Alle discussies en decennia lange ervaringen bij organisaties leren dat het gaat om deskundigheid en continuïteit. Bij teveel op de particulier focussen is de continuïteit niet altijd verzekerd; niet voor niets is dit steeds in discussie. Bij agrarisch natuurbeheer - dit is vooral natuur, maar er zitten ook culturele aspecten aan - ziet men een ontwikkeling dat boeren niet zozeer individueel afspraken aangaan met overheden, zoals DLG, maar collectief. Het zijn de milieucoöperaties of verenigingen voor agrarisch natuurbeheer die de contracten met de overheid afsluiten. Langs die weg is zowel continuïteit als inschakelen van deskundigheid te garanderen.

Mevrouw Van Diepen: Deze discussie gaat deels voorbij aan grote wezenlijke problemen. De WCL's hebben nu al bescherming. Ik denk bijvoorbeeld concreet aan de identiteit van de Haarlemmermeer. Dit was eerst een meer, vervolgens een polder, door mensen gemaakt. Als we de ontwikkelingen van nu zien, dan is het snel volgebouwd met woningen die we overal al zien. Behoud in ontwikkeling is hier een moeilijker uitdaging. Hoe moeten we delen van de identiteit bewaren voor de toekomst? Het antwoord is dan niet: of particulier, of organisaties, of overheid, maar: alle hens aan dek! Dat is de uitdaging. Alle creativiteit en intelligentie moeten ten dienste worden gesteld van de gewenste ontwikkeling met behoud van cultuurhistorische identiteit.

De heer M. van den Berg: Het komt er op neer dat opdrachtgeverschap niet enkelvoudig is - planning, ontwikkeling of beheer door of overheid, organisaties of particulieren - maar dat multi-opdrachtgeverschap tot stand kan komen.

Het organiseren van opdrachtgever zelf leidt alleen nog maar tot een goede oplossing als dit bestaat uit particulieren en overheden samen. Dit organiseren van opdrachtgeverschap is wel bij uitstek de taak van de

overheid.

Voorzitter: Dank u wel. Dan wil ik nu gelegenheid geven om nog één vraag te stellen. De heer Staman.

De heer Staman: Is het denkbaar dat de overheid het verlangen van gemeenschappen om te veranderen wel goed ziet? Is het ook mogelijk om een nieuwe identiteit op te bouwen? Dat lijkt tot nu toe erg moeilijk. Wat nu door beheerders is opgebouwd blijkt daarvoor nauwelijks een rol te spelen.

Wat er nu is, is vaak moeilijk op te geven. Maar mijn kinderen willen het heel anders. Is het ook denkbaar dat de overheid mis zit?

De heer Rijnboutt: Het antwoord is: Nee.

De heer M.C. van den Berg: Het antwoord is: Ja en nee.

Voorzitter: U heeft nu toch een succes! Er is een nuanceverschil achter de tafel!

De heer M.C. van den Berg: Een concept moet nieuwe generaties ruimte bieden nieuwe eigen identiteit te genereren. Als het concept niet aan de nieuwe generatie de ruimte geeft om daarop in te spelen, dan geef ik u gelijk. Maar als de nieuwe generatie voortdurend op de schop neemt wat er is, dan geef ik u ongelijk. Goed inschatten van de dynamiek is belangrijk. Soms - voorbeelden zijn er in de geschiedenis van de landschapsomvorming in Nederland - zijn gebieden echt radicaal veranderd. Maar die gebieden hebben we zo langzamerhand wel gehad. Nu is vaak sprake van geleidelijke omvorming.

Voorzitter: Goed, Ik merk aan de tafel toenemende onrust om hierop te reageren. Dat kan ideaal tijdens de pauze.

Zakelijke belanghebbenden bij identiteit en kwaliteit

door de heer drs. F.J.L.M. Jansen

Emotie, maar eerst wat feiten

Mijnheer de voorzitter, dames en heren. Over identiteit en authenticiteit heb ik hopelijk, met de voorzitter sprekend, op een Bredase HBS iets geleerd. Daar heb ik ooit een scriptie mogen schrijven over het kapelletje in Gageldonk. Toen klopte mijn hart even wat sneller. Dan weet ik dat je met emoties bezig bent en dan ben je weer bij identiteit en authenticiteit, van het landelijk gebied in dit geval, want daar heb je iets mee. En ik denk dat dit ook is wat mensen zoeken. Daar wil ik u iets over zeggen.

Mij was gevraagd iets over het zakelijk belang van de identiteit en de authenticiteit van het landelijk gebied te zeggen in aansluiting op de interessante nota 'Made in Holland'. Toch eerst even wat cijfers: Als je over de toeristische recreatieve betekenis van het landelijk gebied spreekt dan kun je, althans van het binnenlandse toerisme, zeggen dat Nederlanders 10 miljoen vakanties houden in dat landelijk gebied, van de 16 à 17 miljoen vakanties in totaal. Nog sprekender is het aantal dagtochten.

Wat mensen zoeken in het landelijk gebied

Van het totaal aantal dagtochten speelt zich zo'n 421 miljoen, en dat is 50% van alle, af in het landelijk gebied en als je doorrekent hebben we een economische waarde te pakken van 8,5 miljard gulden. Overigens moet je daarbij direct zeggen dat zeker als je het over dagtochten hebt dat de bulk dicht bij huis is, in de categorie van 0 tot 20 kilometer. Dan betekent dat, als je het over de waardering van het landelijk gebied door Nederlanders hebt, je het natuurlijk in hoge mate over de waardering, ook in recreatief opzicht, van de eigen inwoners hebt. Recent hebben we een onderzoek gedaan naar de marktmogelijkheden voor toerisme en recreatie, want dat is mijn opdracht vanuit het AVN, het samenwerkingsverband van de ANWB, de ANVV en het Nederlands Bureau voor Toerisme. Om toerisme en recreatie in Nederland, 'lekker weg in eigen land', te bevorderen hebben we marktanalyse gedaan naar motieven. Ik noem u daaruit een aantal motieven waarom mensen kiezen voor het landelijk gebied. Lekker ertussenuit in een rustige omgeving. Genieten van wat het landschap te bieden heeft. Ik denk dat u daar het woord authenticiteit achter moet zien, ontspannend bezig zijn uit de sleur van alle dag. Weg uit de stad, drukte, etcetera. Het doet mij nog meer, over gebiedskeuze kun je ook nog iets zeggen. Men zoekt wandel- en fietsmogelijkheden als een uiterst belangrijke activiteit. Fietsmogelijkheden, maar met name toch ook: men wil iets speciaals, iets bijzonders zien, specifieke bezienswaardigheden. En als je dan kijkt wat men dan doet tijdens die uitstapjes in het landelijk gebied, dan domineren daar fietsen en wandelen, overige sportieve activiteiten. Want de keur van activiteiten, actief bezig zijn, beperkt zich al lang niet meer tot fietsen en wandelen, maar de attractiviteit, iets zien, iets bekijken en iets dóen vervolgens en genieten van de faciliteiten in, bijvoorbeeld in de horecasfeer zijn belangrijke elementen.

Kwaliteit en authenticiteit staan steeds centraal

Dames en heren, zo kun je over een aantal dingen nog meer zeggen. Het landelijk gebied is in onze ogen in twee elementen te verwoorden. Het landelijk gebied als doel, tegenhanger van de stad, jezelf vermaken, een rustige omgeving, frisse natuur, geen lawaai, nadruk op natuur, wandelen en passende bezienswaardigheden. Of, als decor, juist om vermaakt te worden gezellig in een wat minder luidruchtige omgeving, gewoon simpel, leuke attracties en bezienswaardigheden. De mensen zijn redelijk, als ik dan alle verhalen van hedenochtend en in het eerste deel van deze ochtend hoor. Men waardeert hele simpele dingen in dat landelijk gebied en centraal staan daarbij elementen als rust, ruimte, een natuurlijke omgeving. En als kernwoord zou ik willen geven: de kwaliteit van de omgeving. De kwaliteit van de omgeving in allerlei opzichten: schoon, rustig, natuurlijk, authentiek, passend, met attractieve bezienswaardigheden. En bij die attractieve bezienswaardigheden horen - de inleiders van straks zeiden het al - ook de verhalen uit het verleden. De verhalen uit het verleden die behoren bij fiets- en wandelroutes, beschrijvingen van de omgeving, museale attracties of aantrekkelijke oude gebouwen. En dan zeg je: wat stellen wij dan vanuit toeristisch recreatieve opzicht aan eisen, die concentreren zich op die voorzieningen, voorzieningen voor

horeca, maar ook attracties, bezienswaardigheden aantrekkelijke boerenhoeves en aantrekkelijk landschap? Want wij zoeken als consumenten - ik denk dat wij dat in toenemende mate voor ogen moeten houden - avontuur, verrassing en we willen ontstressen. En dat willen we in een kwalitatief onderscheidende en authentieke omgeving doen. Want daar zit die onderscheiding in, daar zit dat avontuurlijke in.

Voor de een is avontuur mountainbiken of op een paard langs de prachtige paden gaan en voor de ander is het genieten van die kleine natuurwaarden en dat prachtige landschap dat wij in Nederland op allerlei plaatsen hebben. In die zin komt dit rapport natuurlijk toch als geroepen. Het sluit aan bij tendensen die wij ook bij consumenten zien. Waardering van die omgeving, de kwaliteit van het Nederlandse landschap en kijken of we dat kunnen behouden zonder er overal een museum van te maken. Want ik denk ook dat landschap in een stedelijke omgeving een verleden, heden en toekomst heeft.

Beweging en dynamiek toelaten...

En het zou bewegend moeten zijn. Net zo goed als wij ons allemaal wel eens afvragen wat de monumenten van morgen zijn als we nu zien wat er gebouwd wordt. Dan gaat het natuurlijk ook over het landschap. Wat is het landschap dat wij morgen als onze roots beschouwen? Ik denk dat we daar iets aan moeten doen, ik denk dat de nota daarom als geroepen komt. Maar dan houdt het op, want dan heb ik een probleem en dit is denk ik ook al eerder aangestipt. Ik denk dat ik het niet eens ben met Tummers als hij zegt dat 'als je landschap wil behouden, dan moet je maar zorgen dat er stevige landeigenaren komen die dat wel gaan beheren'. Ik denk dat wij in onze ruimtelijke ordening, misschien moet ik het zo formuleren, een dimensie missen. Onze ruimtelijke ordeningswetgeving is gericht op het beheer van onze ruimtelijke landeigenaren, maar er is ook nog een andere dimensie. Een andere dimensie die we met 'Made in Holland' maar ook met de nota Belvédère of misschien zelfs met de ecologische hoofdstructuur of met de waardevolle cultuurlandschappen of met, u zei het zojuist, het zoeken van de identiteit van de Haarlemmermeer niet oplossen, in de huidige ruimtelijke ordeningswetgeving die naar mijn mening gedomineerd wordt door de dimensie landeigenaren.

... en kader voor kwaliteitseisen vastleggen

Ik denk dat je iets moet bedenken in dit land wil je echt verder gaan dan dit probleem alleen agenderen en misschien met een potje, zoals Peter Nijhoff zei, proberen te stimuleren. Dat is altijd tijdelijk, dus feitelijk denk ik, zul je al die kwalitatieve eisen die de laatste jaren geformuleerd zijn over onze omgeving, in die andere dimensie ergens moeten vastleggen. Ik denk dat het nodig is om voor al die kwaliteitseisen die we aan de omgeving gaan stellen zijn met nota's zoals deze, te kijken of je niet een soort integrerend kader kunt creëren waar je alle kwalitatieve eisen door kunt gaan beschermen.

Over indirecte gebruikers van het landelijk gebied

door de heer mr. W.C.T.F. de Zeeuw

Voorzitter, dames en heren. Ik wilde zeer beknopt iets vertellen over mijn beoordeling van het advies van de raad. Iets over wat ik wil aanduiden met integrale gebiedsinrichting met een kleine vergelijking met het stedelijk gebied en tenslotte wat zou er nu moeten gebeuren, welke aanpak zou je moeten volgen bij die integrale gebiedsinrichting voor het landelijk gebied.

Plussen en minnen bij het advies

Allereerst iets over het advies, positieve punten. Op zichzelf spreekt het thema aan. Het heeft, denk ik, terecht een sterke inzet op de tijdige inbreng van kennis in de beleidsvorming. Bovendien, en dat vind ik toch ook wel sterk, er wordt niet getrapt in de valkuil van nieuw sectoraal getint instrumentarium. Dat sectorale denken en het bedenken van nieuwe sectorale instrumenten is een bijna onverslaanbare draak in ons land, en het zou betekenen dat de regeldichtheid nog weer groter wordt. Een sterk punt, daar moeten natuurlijk ook kritiekpunten tegenoverstaan. Ik vind dat het verhaal teveel uitgaat van goede wil en van veel onderzoek,

zelfs wetenschappelijk, en ik vind dat de machtsvraag in de besluitvorming onbesproken blijft. Ik vind verder dat ontbreekt - of dat moet een vervolg of complement op het geheel zijn, het kan allemaal niet in dit verhaal natuurlijk - de evaluatie van het huidige instrumentarium. Een van die punten - het is vaker ter sprake gekomen en blijkt een 'Dauerbrenner' om zo te zeggen - is de permanent slechte handhaving van bestemmingsplannen buitengebied. Verder - een beetje obligaat van mij nu uitgesproken - noem ik het ontbreken van inschakelen van marktpartijen, dat onbesproken blijft in het geheel.

Integrale gebiedsinrichting

Iets over die integrale gebiedsinrichting. Daarbij zou ik willen zeggen dat vanuit de projectontwikkeling, zoals wij die proberen te beoefenen, er wel animo is om te deel te nemen in integrale gebiedsinrichting ook in het landelijk gebied. En één van de vormen die daarbij wordt aangedragen is de zogenoemde formule: rood voor groen, waarbij rode functies betalen voor kwaliteitsverbetering van het groene.

Ik denk dat in stad en dorp ruime ervaring is opgedaan met die integrale gebiedsinrichting, ook rekening houdend met cultuurhistorie en ik noem daarbij, wat naar mijn idee, een aantal van de succesfactoren zijn die daarbij een rol spelen.

In de eerste plaats vind ik het besluitvormingsproces daar al integraler en dat is toch wel een resultaat geweest, naar mijn idee, van een leerproces. Ook binnen de overheid wordt wel geleerd. Men is natuurlijk wel hardleers, de overheid, maar zo nu en dan wil men de illusie van vooruitgang hooghouden; denk maar aan de oude plannen van binnensteden waarbij ook verzet vanuit de bevolking, in de jaren zeventig, belangrijk is geweest om die besluitvormingswijze aan te passen en te verbeteren. En er is daar eigenlijk, vind ik, geen dominante sector meer, die deze ontwikkeling domineert. Dat was in het landelijk gebied veelal toch wel het groene front, laat ik het maar even zo aanduiden. Maar ja, u weet ook wel, dat is ook niet meer wat het geweest is. In de tweede plaats, is er toch in de steden een meer eenduidige sturing vanuit de overheid, en in het algemeen is dat dan de gemeente. En ik vind dat in het landelijk gebied dus veel vager. Er lopen wel een hoop mensen vanuit de overheid rond, zowel bestuurlijk als ambtelijk, maar wie daar nou stuurt, dat is toch vrij vaag. Sommigen spreken zelfs wel wat dat betreft van anarchie binnen het landelijk gebied. Dat gaat wel erg ver.

Een ander aspect is dat het publieke instrumentarium en een overheidsbijdrage dus behoorlijk versnipperd voor het landelijk gebied. En verder ontbreekt nog ervaring met publiek-private samenwerking, wat wel binnen de stad vrij ruimschoots het geval is. Bouwfonds Woningbouw bereidt momenteel samen met het Nationaal Groenfonds een discussienotitie voor, waarin we proberen wat meer vaart te brengen in de uitvoering van die integrale gebiedsinrichting. Ik krijg vaak het idee dat er wel veel plannen zijn op dat gebied, maar dat het met de uitvoering nou niet zo vlot gaat. Ik heb het al meer aangeduid: misschien is er de wetmatigheid dat naar mate de plannen dikker en mooier en gekleurder zijn, ze verder van de uitvoering afstaan. Vroeger had je een bekend werkje, ik geloof dat het carnavalsoptocht der planprocedures heette.

En dan: de uitvoering

Wat zou je daar nu aan moeten doen? Wat is nu een goed plan van aanpak om de slag van datgene wat de Raad eigenlijk aanduidt, versterking van die intensiteit, ook naar die uitvoering te vertalen? En dan heb ik het, dat is natuurlijk weer eigen aan de projectontwikkeling, over gebieden waar het toch wel om veranderen gaat. En niet zozeer de permanente beheerssituatie die daarna weer een tijd volgt. Allereerst, ook dat is al aangeduid, is een vrij breed gedragen gebiedsvisie nodig. Het initiatief daarvoor kan van verschillende instanties komen, dat hoeft niet de overheid te zijn, maar kan ook vanuit de bevolking komen en georganiseerde groepen binnen die bevolking. Dat is één. Twee: benoem heldere, publieke en private verantwoordelijkheden en zorg binnen die publieke randvoorwaarden - want die zijn zeker, ik erken dat ten volle, binnen het landelijk gebied essentieel - dat relevante private partijen in een vroeg stadium bij planvorming worden betrokken. Dat kan ook creatieve planideeën met zich meebrengen. En zorg vooral, denk ik, dat zij een bijdrage kunnen leveren aan de versnelling van de uitvoering. Het volgende punt is om daar passende vormen van publiek-private samenwerking bij te zoeken. Dat kan, in wat tegenwoordig wordt genoemd, creatief aanbesteden, waarbij je ook een vorm van competitie houdt, zodat met het idee, gegeven

die randvoorwaarden, wat het beste past, wat het mooiste is, uitvoerbaar is wat er qua kosten goed uitspringt. Het kan ook bij vooraf-keuze van partners in de vorm van een gebiedsgerichte ontwikkelingsmaatschappij, een andere mogelijkheid. Gewoon met privaatrechtelijke vormen van contracteren.

Regierol overheid verhelderen

Ik vind, ik zei het daarnet al, dat de regierol binnen de overheid moet verhelderen. Ik denk dat het ministerie van LNV vaak toch wat meer afstand zou moeten bewaren, misschien met uitzondering bijvoorbeeld van de ecologische hoofdstructuur - straks ter discussie - en dat de provincie de rol die haar, lijkt mij, toekomt, weer ter hand moet nemen, wat krachtiger ter hand moet nemen. Daar is wel wat voor nodig. En dan gaat het er vooral om dat die provincie niet zozeer zelf die uitvoering doet, maar die uitvoering beter organiseert. Dat is eigenlijk de truc.

Landinrichting, grondbeleid en planologisch instrumentarium

Ten aanzien van het publieke instrumentarium, mijn laatste punt, zijn er een paar zaken die aandacht verdienen. In de eerste plaats de reikwijdte van de landinrichtingswet, die op zichzelf een heel aardig instrument is. Dat zou je dus soms in het stedelijk gebied willen hebben: namelijk dat alle eigendom op een hoop wordt geveegd, voor een tijdje. Dat geeft toch publieke mogelijkheden. In de stad is dat er niet. Het idee is er wel geweest, het idee van de stedelijke herverkaveling. Professor De Haan en oudere lezertjes weten daar wel van mee te praten. In de tweede plaats merken wij dat bij een geïntegreerd plan in het groen en, laat ik zeggen, genuanceerd rood, de functie van het bestemmingsplan eerder een sta-in-de-weg is dan een pré. Want op het moment dat je de precieze bestemming 'rood' aanduidt ontstaat daar het specifieke belang ook bij de grondeigenaar. Dit heeft onmiddellijk prijsconsequenties en probeer dan nog maar eens de extra kwaliteitsverbetering voor het groen eruit te hengelen. Laat ik het zo maar zeggen: dat is verdomd lastig. Ik begeef me daarmee ook nog even op het smalle pad van het grondbeleid. We merken ook dat voor die genuanceerde plannen met veel groen en weinig rood toch de verwerkingsprijzen heel snel nog boven de vaak - in het westen zeker al - hoge agrarische prijs uitstijgen. Ja, en dan lukt de opzet niet meer en het plan wordt financieel bij voorbaat onhaalbaar. Er komt snel als je het maar even over rood hebt, een waas en dan ziet natuurlijk de grondeigenaar alles gelijk rood worden! In de laatste plaats geef ik een publieke aanbeveling over het idee van een meer provinciaal planologisch instrument, dat positiever is gericht dan alleen maar, laten we zeggen, een vorm van tegenhoud-planologie.

Voorzitter, daar wilde ik het bij laten. Wat van belang is lijkt mij is het gevoel van urgentie: dat eigenlijk de uitvoering aan dit verhaal over identiteit toegevoegd zou moeten worden. Dank u wel.

Over het betrekken van burgers

door mevrouw prof. dr. M. Margadant-van Arcken

Wèl nieuw sociaal instrumentarium nodig

Dames en heren, met veel instemming heb ik het advies 'Made in Holland' gelezen. Ik vind het jammer van de spreektijd om uitvoerig in te gaan op de punten die ik onderschrijf, omdat de betrokkenheid van de burgers mijn grote belangstelling heeft. Bij herhaling wordt in het advies gesteld dat er geen nieuw beleid en nieuw instrumentarium nodig zijn, maar wel een goede benutting van het bestaande. Maar dan is mijn punt: als je betrokkenheid van burgers serieus neemt, dan is uitbreiding van het sociaal instrumentarium wèl heel hard nodig. Binnen het huidige sociaal instrumentarium wordt interactief beleid als dé oplossing gezien voor het betrekken van burgers bij het natuurbeleid.

Interactief beleid heeft risico van nivellering

Ik wil hier in enkele voorbeelden laten zien waar dat toe leidt. Bij de natuurontwikkeling voor het project Grensmaas zette de overheid in op: 'groot en wild'. Grootschalige, zelfregulerende natuur. Maar door interactieve beleidsontwikkeling kwam het uit op: 'robuust en gewoon'. Recreatienatuur die tegen een stootje kan. Voor Waterland werd gedacht aan de verweving van natuur en cultuur. Maar door de onderhandelingen met alle betrokken partijen, waaronder de gemeente Amsterdam, tendeert de planvorming naar: 'robuust en gewoon', daar wordt er de term 'struinnatuur' voor gebruikt. In Bentwoud, zo hebben we net al gezien, is meer. Daar dacht men drie typen natuur te gaan ontwikkelen: 'groot en wild', 'divers en zeldzaam' en 'natuur en cultuur'. Maar ook daar bestaat de kans, mede door alle onderhandelingen die nu gaande zijn, dat men tenslotte ook bij 'robuust en gewoon' uitkomt. Ik geef nog een vierde voorbeeld: Plan Goudplevier in Drenthe. Daar ging men uit van 'divers en zeldzaam'. Maar door de protesten van de plaatselijke bevolking veranderde dat in 'natuur en cultuur'. En nu, mede door beheertechnische redenen, zien we met elkaar aankomen dat men uitkomt bij 'robuust en gewoon'. En dit is niet grappig bedoeld!

Wat ik wil laten zien is dat je met die interactieve besluitvorming niet vanzelfsprekend bij verscheidenheid en identiteit uitkomt. En dat heeft met het volgende probleem te maken. Bij het denken over interactieve beleidsvorming is een black box ontstaan die we 'sociaal leren' noemen. Voor een bepaald gebied wordt interactieve beleidsvorming georganiseerd met allerlei actoren: de natuurbeheerders, de ambtenaren, ondernemers, boeren, bewoners van het gebied. Dan vindt er een sociaal leerproces plaats met als resultaat een planvorming die vaak uit een opeenstapeling van compromissen bestaat. En als pedagoog sta je dan met het water in je handen, omdat zo'n proces van sociaal leren vraagt om een hele zorgvuldige vormgeving en begeleiding. Want de actoren die daarin meedoen verschillen onderling heel sterk wat betreft kennis, referentiekaders, maar ook wat betreft hun leerstijlen. Maar daarom hebben ze ook onderling een heel verschillende en wisselende behoefte aan kennis en vaardigheden om in dat proces adequaat te kunnen functioneren. En dat vraagt om aansprekende vormen van flankerende educatie. En omdat mij gevraagd is om vandaag vanuit het perspectief van de burgers te reageren, heb ik geprobeerd na te gaan, ook uit mijn ervaring, hoe die educatie er uit zou kunnen zien.

Flankerende educatie noodzakelijk, maar gericht en op maat

Belangrijk uitgangspunt is dat de burgers, of bewoners van het gebied, competente burgers zijn. Dus geen domme mensen met een groot kennisgebrek. Zo'n proces bestaat dan uit drie fasen.

De eerste fase is een gezamenlijke inventarisatie van kennis en vaardigheden die nodig zijn om als een volwaardige partner in dat proces mee te doen. Bij de inventarisatie van kennis zou je kunnen denken aan ecologische kennis, economische kennis, cultuurhistorische kennis, bestuurskundige kennis ook, en sociale vaardigheden.

En dan de tweede fase: die kan bestaan uit één of meer educatieve debatten met een forum van deskundigen en een professionele voorzitter. Maar dat debat vraagt een hele grote alertheid op machtsverschillen en op de geldigheid van argumenten. Want één van de problemen bij interactieve beleidsvorming is nou juist een reductie van argumenten. En juist argumenten van cultuurhistorie en identiteit, die bij bewoners nog wel sterk aanwezig zijn, dreigen echt het eerst het onderspit te delven.

Dan de derde fase: die bestaat uit evaluatie, wederom gezamenlijk, waarbij je nagaat: 'wat hebben we geleerd?', 'hoe kunnen we deze nieuwe kennis inzetten?', maar ook: 'wat weten we nog niet?' en 'waar zitten mogelijke kennishiaten?'.

En het is natuurlijk eigenlijk overbodig om te zeggen dat er voor àl die factoren in dat proces een flankerend educatief traject zou kunnen worden uitgezet. Alleen: met allemaal andere weerstanden, andere kennisbehoeften. Dus die educatie neemt ook heel andere vormen aan. Ik wil daar nog heel even verder op ingaan, juist omdat hier veel gesproken wordt over ambtenaren. Mijn ervaring is, dat zowel provinciale als gemeentelijke ambtenaren in een dergelijk proces, die lezen rapporten - en de meeste dan vaak alleen nog maar de samenvatting. Door tijdgebrek vindt er geen feed-back of reflectie plaats over: 'wat staat er nou eigenlijk?'

Een voorbeeld: Gaasterland

Wat er nu bijvoorbeeld in Gaasterland gebeurd is: daar werden mensen aangevallen op inconsistenties in de natuurbeelden en de verantwoording van de doelsoorten en de doeltypen. Omdat dan bleek dat bijvoorbeeld agrariërs op dat punt veel beter geïnformeerd waren, word je als ambtenaar 'en plein publique' uitgelachen. Het is dan veel verstandiger met de betrokken ambtenaren een discussiegroep te organiseren, een aantal goede sprekers uit te nodigen, die over deze dingen informatie kunnen geven. Kortom - en dat is mijn afsluitende zin - als we aan het subsidiariteitsbeginsel en aan de betrokkenheid van burgers bij een strategie van behoud in ontwikkeling gestalte willen geven, dan zal uitbreiding, verruiming en nuancering van het sociaal instrumentarium noodzakelijk zijn.

Over de rol van boeren

door de heer ir. J. Roemaat

Dames en heren, toen ik het rapport 'Made in Holland' las, kwamen een paar beelden bij mij op. Ik moest denken aan het bekende Hollandse imago: kaasmeisje, tulpen en klompen. Dat is verouderd, we gebruiken het nog wel eens maar het bestaat niet meer. Ik moest ook denken aan het boek van Geert Mak over identiteit in Jorwerd, waar God Jorwerd verliet, en ik moest ook denken aan de Middeleeuwen. Toen was er ook een identiteit. Daar zien we nu nog een aantal voorbeelden van. Het heeft zich in de loop der tijd ontwikkeld, en we vinden het nu ook heel mooi. Wat zich toen afspeelde, dat noemen we nu 'interactieve beleidsvorming'. Dat zijn een paar beelden die bij mij opkomen.

Verscheidenheid en identiteit zijn dynamisch

Wat ik eigenlijk daarmee wil zeggen is dat identiteit, verscheidenheid, het landelijk gebied, een enorm dynamisch proces is. Dat klinkt niet vast, en het moet ook niet vastgelegd worden. Binnen overheden, maar ook bij planvormers neigt veel naar 'beschermen van' en dat doet geen recht denk ik aan het dynamisch proces. Dat heeft een algemene gelding naar de agrarische sector toe. Het is denk ik ook duidelijk dat we daar in toenemend tempo mee te maken hebben, de afgelopen tientallen, honderden jaren. Laten we het even tot de laatste jaren beperken. Met name vanaf de jaren vijftig, in de wederopbouwfase van de Nederlandse samenleving na de Tweede Wereldoorlog, hebben we een economische doelstelling meegekregen. Iedereen vanuit zichzelf, maar ook een politiek bepaalde doelstelling. We waren het er allemaal in Nederland over eens. Dat heeft ook tot het instrumentarium geleid dat daar heeft gefunctioneerd. Landinrichting, schaalvergroting, ondersteuning met onderzoek, voorlichting, onderwijs, om maar even een paar termen te noemen.

Nu zitten we in een fase denk ik, waar die ontwikkeling deels bijgesteld wordt. Voor ons en ook voor de maatschappelijke verwachting is de economische functie niet meer de enige. Nog wel steeds hoofdfunctie - dat zullen we uitdrukkelijk in de gaten moeten houden als we spreken over identiteit en over het dynamisch proces - maar ook die bredere functies komen nu nadrukkelijk in beeld. Natuurlijk wil iedereen die in het landelijk gebied woont die identiteit bewaren, en daarin nadrukkelijk een rol spelen. Ook de landbouw wil dat nadrukkelijk. De afgelopen decennia is zij nadrukkelijk in die economische rol gegroeid, geduwd, gegaan, waar we nu geleidelijk aan weer breder willen zoeken. En daar willen we ook ruimte voor om onze bijdrage daaraan te leveren. En dan kom ik op het rapport dat nu voorligt.

Niet over ons en zonder ons, maar interactief en gezamenlijk

De aandacht voor het landelijk gebied die klinkt ons als muziek in de oren. Wij hadden het gevoel gehad dat de stedelijke functies - en ik noem ook even de natuurfunctie daarbij - het landelijk gebied, ons gebied inkwamen, zo werd dat ervaren en dat daarbij over ons en zonder ons gesproken werd. Het rapport dat nu

voorligt is eigenlijk meer een waardering voor en erkenning van datgene wat er eigenlijk moet gebeuren in het landelijk gebied. Interactief beleid, gebiedsgericht, op gebiedsniveau, gezamenlijk en samen proberen er wat van te maken, een ontwikkeling op gang te zetten het bewaren van de waarden die bewaard moeten worden en het sturen van de ontwikkelingen zoals die in de toekomst noodzakelijk zijn. Interactief beleid is volgens mij ook het waarderen van de mondigheid van boeren en burgers, en dat ook in gezamenlijkheid. We hebben daar in het gebied waar ik mee te maken heb ook veel voorbeelden van. Waar boeren en burgers gezamenlijk in een gebied plannen gaan maken, en die leiden overigens zelden tot vervlakking, maar geven juist een hele goede herkenning van datgene wat er als identiteit in een gebied aanwezig moet zijn.

Als ik een voorbeeld mag geven: dat is juist het grote aantal activiteiten dat door milieucoöperaties en agrarische verenigingen voor natuurbeheer worden opgezet. Mensen willen met elkaar en met hun eigen omgeving aan de slag en willen niet dat mensen van buiten komen om het gebied te beheren, omdat ze dat ook enorm goed zelf kunnen. Kennis is voor een heel belangrijk deel aanwezig: moet misschien voor een deel geactualiseerd worden, maar is aanwezig. En ook plattelandsontwikkeling in den brede, waarbij we als agrarische sector niet meer alleen die primaire economische functie, maar ook het gebruik van het landelijk gebied willen gaan economiseren, waar het gaat om agro-toerisme, om streekproducten, om er enkele te noemen. Die ontwikkeling neemt toe. We nemen het initiatief, we willen het initiatief. Het is een prille ontwikkeling, in die zin: een aantal jaren nu. Maar wij schatten in dat dit een enorme potentie heeft. En ik wil u dat aangeven met een beeld dat ik heb hoe over tien jaar die agrarische sector er ongeveer uit ziet. We hebben nu in de orde van grootte van een honderdduizend bedrijven. Dat zal, positief of negatief, met zo'n 50% afnemen in ongeveer tien jaar. 25% van de bedrijven heeft als bedrijfsstrategie: 'groeien', schaalvergroting, lagere kosten, wereldmarktproductie, en zal daar dus ook de economische activiteit op afstemmen, en heeft daarvoor dus ook de omgevingsfactoren nodig. Dit betekent schaalvergroting van het bedrijf, dus ook van het gebouw. Het andere kwart zal zich in die verbrede functie begeven. Die zal activiteiten aan het bedrijf toevoegen. Nieuwe takken gaan oppakken en nieuwe economische activiteiten gaan zoeken. Dat is ongeveer het beeld.

Ruimte geven, in beleid en in instrumentarium

Dat betekent dat er een aantal processen gaande zijn die, wil je die in het landelijk gebied inpassing geven, ook ondersteuning moeten krijgen, met name in de ruimtelijke ordening. Dat betekent dat als het gaat om bestemmingsplannen, streekplannen, dat je zult moeten aangeven dat er ook ruimte is voor een stuk schaalvergroting, waar die vanuit de tucht van de markt noodzakelijk is en dat tegelijk de ruimtelijke ordeningsinstrumenten worden aangepast aan het multifunctionele dat in het landelijk gebied kan optreden. Want het verhaal is heel simpel. Zoals het nu zit, werkt het niet en is het zelfs bedreigend voor een goede ontwikkeling van het landelijk gebied. Omdat verschillende functies naast elkaar geacht worden strijdig te zijn. Een plek waar dit gebeurt is het gebied van het verlenen van een milieuvergunning. Een voorbeeld gebruik ik om dit simpel helder te maken. Mijn buurman was handelaar, had dus koeien. Hij is helaas vorig jaar gestorven. Hij was ongetrouwd, maar zijn zus woonde ook nog bij hem en die blijft nu dus in die boerderij achter en heeft geen vee meer. Door de milieuvergunning heeft zij nu last van mij, want zij is burger geworden. Om maar aan te geven hoe binnen regelgeving een aantal dingen soms heel krom zitten en dat geldt ook voor functies die op agrarische bedrijven kunnen worden toegevoegd. Als het gaat om een theehuis, als het gaat om logies, dan moet dat op de een of andere manier een bestemmingswijziging krijgen, en dat wil ik niet. Het is bedreigend voor de ontwikkeling. Ik vertel er nog één ding bij. Dat is: de rol die we willen vervullen in het landelijk gebied, met name de kwaliteitsrol. Want het is natuurlijk duidelijk dat termen als versterking, schaalvergroting - ook al is het niet meetbaar - in termen van kwaliteit niet altijd als even positief worden gezien.

Dat betekent dat er discussie op gang moet komen. Ik heb daar grote behoefte aan. Om kwaliteit van bebouwing, kwaliteit van inpassing van bebouwing in het buitengebied, maar ook kwaliteit van het buitengebied als zodanig te beschrijven. En dan heb ik nog aarzeling of we dat ook meteen in ruimtelijke ordeningsinstrumenten moeten gaan vastleggen. Want tot nu toe is dat ruimtelijke ordeningsbeleid juist belemmerend voor de flexibiliteit die we nu nodig hebben om het landelijk gebied een eigen identiteit te kunnen geven. Wat er speelt - nog een paar opmerkingen - is onder meer de reconstructie van de varkenshouderij, waarbij gekozen is voor een meer gebiedsgerichte aanpak. Per regio wordt gesproken met

de belangenorganisaties, niet alleen met de landbouw, maar ook de milieu-organisaties, de gemeenten, waterschappen, over hoe dat dan vorm moet gaan krijgen.

Een enorm ingrijpend proces, vooral bedoeld om de ecologische hoofdstructuur gestalte te geven en tegelijk knelpunten die in de relatie landbouw-natuurontwikkeling bestaan op te lossen.

Ander punt dat speelt is het proces van schaalvergroting. De helft van de bedrijven zal in de toekomst de lage-kosten-strategie volgen. Daar hoort dus bij dat de schaal van het landschap daarop kan worden geënt, met andere woorden landinrichtingsinstrumenten - en dan niet de ouderwetse, maar de moderne, flexibele, kortlopende, maar wel effectieve - zijn van levensbelang om ook dat spoor op te kunnen. Want we kunnen natuurlijk - heel plat gezegd - maatschappelijk in Nederland van alles willen met het landelijk gebied. Maar als het agrarisch bedrijf daar niet de mogelijkheid krijgt die lage-kosten-strategie te volgen, dan verdwijnt het daar.

Punt dat ik nog even wil noemen is Agenda 2000 met daaraan verbonden de op te stellen Rurale Ontwikkelingsplannen en cross-compliance. Ik denk dat daarmee mogelijkheden ontstaan die we moeten oppakken en koppelen aan de discussie over 'Made in Holland' om ruimtelijke plannen te maken, over de functie van de landbouw daarin, en om die ook snel ten uitvoer te laten komen. Ik heb al even genoemd het agrarisch natuurbeheer. Daar wil ik nu niet verder op ingaan.

Overheid: niet sturen, maar faciliteren en stimuleren

Belangrijk nog is de rol van de overheid. Die moet niet sturend, maar faciliterend zijn. De overheid moet niet voorschrijven wat er moet gebeuren, maar moet het proces organiseren en faciliteren. In de interactieve beleidsvorming moeten gemeenten en ambtenaren wel samen aan tafel zitten, maar met de opdracht om wel mee te praten, maar niets op te schrijven. Want dan wordt het een plan met een status, enzovoort. Samen het proces organiseren, dat is de overheidsrol, naast natuurlijk het kaderstellende vanuit het landelijk beleid. De rol van de provincie is cruciaal.

Over 'Made in Holland', nu afsluitende conclusies. Ik omarm datgene wat is neergezet als het begin van een mooi en goed proces, maar de economische factor moet erkend worden en publiek-private samenwerking moet tot stand kunnen komen. We moeten er ons van bewust zijn dat binnen de landbouw nog kritisch en soms argwanend tegen dit proces wordt aangekeken. Omdat wij nog heel sterk zitten met die economische functie, die rol. Wat er ook bedacht wordt, het gaat om het voortbestaan van onze bedrijven. Nogmaals, afsluitend, wij willen onze rol spelen. Geef ruimte en stimuleer ons en dan doen wij het ook en doen wij er misschien zelf nog wat bij.

Discussie met zaal en panel

De voorzitter vraagt - net als voor de pauze - eerst weer twee bij de voorbereiding betrokken raadsleden, die geen inleiding hebben gehouden om in een kort statement een reactie te geven.

Statement van mevrouw Van Montfrans

Nederlands landschap, Hollands landschap, is landschap dat is ontstaan omdat we er niet van konden afblijven. Dat geldt voor de Oosterschelde en dat geldt ook voor hele kleinschalige natuurgebieden. We kunnen eigenlijk niet besluiten dat we er vanaf blijven. Vroeger kwamen we er aan met een schep, met een kruiwagen. Met handgereedschap en vandaag de dag komen we er aan met kranen die je met een knop stuurt. Je hebt geen vuile handen meer, je kunt ongelooflijk veel verzetten, we hebben ook heel veel geld om dat te doen. En wij maar roepen dat de overheid het op zijn netvlies moet krijgen. Een letterlijke tekst van een van de mensen hier. Die overheid moet het dus zien, voelen, waarderen, begrijpen. Dat zijn allemaal eigenschappen van mensen, ik vind dat een heel ingewikkeld dilemma. Ik denk dus, dat in ieder geval wij met elkaar zouden moeten zeggen dat de overheid namens ons die kennis moet beheren en moet ontwikkelen. Daar is ongelooflijk veel werk te doen.

Statement van mevrouw De Vrey

Twee opmerkingen, mijnheer de voorzitter. Allereerst is - zoals ik gelezen heb en ook zelf ervaar - voor identiteit van het landelijk gebied een voorwaarde dat je altijd de combinatie stad en land hebt, zoals we zagen bij Breda: een land in een stad.

Geboren in Utrecht weet ik dat ik toen al als inwoner vond dat de stad ook bekeken moet worden vanuit het land omdat de burger gewoon behoefte heeft aan het land buiten die stad. In die zin zit die spanning stad-land er in, die je altijd voor je identiteit van het landelijk gebied moet hebben. En daarnaast het belang van de cultuurhistorie van inwoners.

Vanuit de stad ben ik gegaan naar drie soorten landelijke gebieden. Het eerste was de Haarlemmermeer. Dit gebied is gevormd door het water en ook door de ontwikkeling van Schiphol. En omdat Schiphol er is, zal het altijd landelijk gebied blijven. Dus die tegenstelling stad-land is ook voorwaarde om elkaar te helpen. Er is op het ogenblik een fototentoonstelling in Rotterdam in het architectuurmuseum. Daar ziet u de beelden van enerzijds de skyline van de stad en anderzijds kleine huisjes.

Iemand die 50 jaar woont in een omgeving zoals Nederland, ziet die samenhang. Daar moet je ook het landelijke in blijven zien. Van de klei ben ik naar het veen gegaan in het Groene Hart in Nieuwkoop. Ook daar kon je het landelijke zien: de autochtone bevolking, de rietsnijders. Zij gaven de plannenmakers aan hoe het gebied ontstaan was en waar je op moet letten voor de toekomst. Natuur was belangrijk, maar ze pleitten ervoor dat er - juist om die natuur te behouden - er ruimte voor recreatie moest zijn, onder andere in de vorm van 'fluisterboten'. Dat was behoud in ontwikkeling. In Nieuwkoop vond ik dat heel mooi: behoud, natuur, ontwikkeling, omdat ik het bezoek als mens.

Het derde nu, Brabant, daar weet ik nog iets minder van. Ik ben blij dat hier ook de directeur van het Brabants landschap is. Wat moet nu de rol zijn van de overheid, gemeente, provincie, Rijk, om zo'n gebied 2000 in te leiden? Ik weet niet hoe onze rol precies aan te geven, maar in mijn ogen en wat ik vandaag gehoord heb zal het marginaal moeten zijn. Ik weet niet wat mevrouw Margadant bedoelde toen ze zei dat ze een zekere angst had voor het interactieve: 'als je het nou aan de bevolking vraagt dan krijg je alleen maar een opeenstapeling van compromissen, dan moet je dat dus niet doen' proefde ik er uit. Daar proefde ik uit: 'kunst mag bijvoorbeeld van sommige mensen nooit aan de bevolking gevraagd worden, want dan krijg je alleen maar Sansevieria's en Mariabeeldjes'.

Daar zit natuurlijk een stukje waarheid in. Maar ik vind dat een bestuurder - en als gemeentebestuurder vind ik dat helemaal - de taak heeft om een kern te pakken bij inwoners en met name de boeren, die de roots kennen. Ik hoop dat dus ook in de toekomst in het Brabantse te kunnen doen. Mag ik nog met één beeld sluiten? Wij hebben, voordat we dit boekje maakten, brainstormbijeenkomsten gehad. Bij een van die bijeenkomsten was een Turkse hoogleraar, lid van de VROMraad, mevrouw Saryildiz. Ze zei: Toen ik voor de eerste keer met het vliegtuig naar Nederland kwam uit Turkije, toen had ik beelden, ik had veel gelezen en ik had een beeld: dat is verstedelijking en het is allemaal vreselijk. En ze zei: ik keek daar en ik zag een groene oase, een groene Hof van Eden. Nou weten wij dat het niet helemaal zo is, maar toch: dat beeld heb ik altijd vastgehouden, dat het nooit helemaal is wat ik zie, maar ook wat een ander - ook een buitenlander - ziet.

Discussie

Voorzitter: Dank u wel. Dan ga ik nu naar de zaal toe. Als mevrouw Margadant nog heel bondig wil reageren, dan mag dat nu.

Mevrouw Margadant: Het punt waarop ik doel is dat als je interactieve beleidsvorming niet goed vorm geeft en dat leerproces niet goed begeleidt, dan krijg je die opeenstapeling van compromissen. Maar wil je naar consensus of naar gedeelde verschillen en pluralistisch respect voor de verschillende toonaarden van cultuur en verscheidenheid, dan zul je aan dat proces gestalte moeten geven.

Voorzitter: Juist. Op dit moment, dames en heren, begin ik aan uw vrije tijd te komen. Dat had u al enige tijd begrepen. Vandaar dat ik wil kijken of er nog één iemand een opmerking wil maken. Mevrouw Horsten.

Mevrouw Horsten: Ik werk bij de Rijksplanologische Dienst. De allereerste zin van uw rapport heeft mij heel erg aangesproken. Daarin staat namelijk: Nederland wordt voortdurend verbouwd. Niet zelden gaan daarbij

natuur- en cultuurwaarden verloren, zonder dat er nieuwe tegenover staan. Wat mij met name is opgevallen in de presentaties en in de discussie tot nu toe is dat de neiging lijkt te ontstaan om identiteit synoniem te verklaren met cultuurhistorie en daar zou ik zeer op tegen zijn. Cultuurhistorie is een onderdeel, een aspect zou ik menen, van wat wij kunnen noemen of kunnen zien als de identiteit van ons landschap. Maar er is meer en wat er meer is hangt vooral samen met de opgave voor de toekomst. Ik voel me ook zeer aangesproken door de laatste spreker en door het statement van mevrouw De Vrey, die kijkend naar de opgave voor de toekomst de vraag stelt 'hoe gaan we daar nou mee om'. Wat mij opvalt in de bijdrage is dat het zo lijkt te zijn dat als we nu maar in de toekomst een gebiedsgerichte aanpak kiezen, allerlei partijen aan tafel halen, dat het dan vanzelf wel goed komt met de identiteit van ons landschap en daar heb ik zo mijn twijfels over.

Dus ik zou het heel aardig vinden als bijvoorbeeld de heer Borger daar iets over zou willen zeggen, of misschien ook andere mensen van de raad, die zouden kunnen uitleggen hoe je met de gebiedsgerichte aanpak ervoor kunt zorgen dat het inderdaad goed komt met de identiteit van het landschap, ook in de toekomst.

Voorzitter: Dank u vriendelijk, ik zou geneigd zijn om zelf een opmerking te maken. Dat eigen identiteit vooral in de goede zin van het woord mee afhangt van eigen wijsheid en dus ook eigenwijsheid van degenen die in een bepaald gebied wonen. Want dat is de werkelijke inbreng die op een gegeven ogenblik tot gevarieerdheid leidt. We doen hetzelfde, maar allemaal net even anders. Dat is in optima forma natuurlijk gebiedsgerichte aanpak. U schudt neen.

Mevrouw Horsten: Ik ben het met u eens dat dit een rol speelt, maar dat is nog geen garantie voor kwaliteit. Het bij elkaar zetten van verschillende mensen of instanties is geen voorwaarde daarvoor.

Voorzitter: U nodigde de heer Borger uit. Hij krijgt het woord.

De heer Borger: Dank u wel voorzitter. Ik heb er in het rapport ook extra aandacht aan geschonken. Het gaat om twee polen bij identiteit. Ten eerste wat er in de materiële werkelijkheid aanwezig is. Daar kun je inventarisaties op loslaten, waarderingen, dat is de erfenis uit het verleden, de cultuurhistorie. Daarnaast is er de betekenisgeving. Daarvoor moeten we oppassen om die alleen wetenschappelijk te laten zijn. Maar het is ook wetenschappelijk, want niet elke bewoner van een streek is zich bewust van de volledige complexiteit van de bewoningsgeschiedenis. Als een gemeentebestuur moet beoordelen uit eigen inzichten wat de betekenis is van een middeleeuwse woonplaats of van nog oudere archeologie, dan denk ik dat er wel wat fout kan gaan. Dus ik denk dat er echt twee polen zijn, waar we procedure-afspraken voor moeten hebben. Ik ben het geheel met u eens dat de betrokkenheid van de burgers als het gaat om de betekenisgeving heel belangrijk is. Als het niet gedragen wordt door de mensen, waar zijn we dan mee bezig. Maar tegelijkertijd is er die overstijgende opgave als het gaat over het culturele erfgoed in zijn complexiteit en diversiteit. Dat is meer dan alleen maar de betekenisgeving vanuit de burgerij. Dan is er een grotere waarde in het geding.

Die dubbelheid zit er in, en we hebben geen ervaring hoe we onze afwegingen moeten maken met betrekking tot de cultuurhistorie en de betrokkenheid van de bevolking in de streek en dat combineren in een plan dat op zichzelf natuurlijk ook weer een schepping is. Het is een derde poot, het is niet zo dat als de wetenschap zegt "dat is belangrijk" en de burgers zeggen "dit vinden wij van belang", dat er dan automatisch een goed plan uitkomt. De scheppende toevoeging van architecten wil ik zeker ook als derde poot gelijkwaardig ten opzichte van die twee andere zien. Ik denk dat het een complex proces is, waarbij we twee poten van die identiteit neergezet hebben, en de opgave naar de toekomst is, hoe kunnen we die kennis en het draagvlak bij de bevolking zo presenteren dat er een goed programma komt waarmee een ontwerpende geest scheppend bezig kan zijn.

Voorzitter: Mag ik hier de heer De Zeeuw over vragen. Tenslotte, hij is doorlopend bezig geweest in zijn carrière - dat is politici en bestuurders eigen - om duidelijk te maken dat de bevolking moest willen wat hij dacht. En om daar dan een zekere harmonie in tot stand te brengen. Hoe ging dat proces?

De heer De Zeeuw: Met horten en stoten. Soms ontstaat er een soortement euforie rond die interactieve

beleidsvorming. Ik zou nog eens de aandacht willen vragen voor het element van confrontatie dat daar ook bijhoort. Een voorbeeld. In het waterdebat, zal ik het maar even noemen, is de nieuwste mode om poldergebiedjes onder water te kunnen laten lopen als waterberging. Ik denk dat dit een goede zaak is, maar vele betrokkenen in zo'n gebiedje beschouwen dat als regelrechte inbreuk op de identiteit. Dat is in ieder geval een van de zaken die daarbij onmiddellijk naar voren komt. Dat leeft breder dan alleen bij de grondeigenaren ter plaatse. Op zo'n moment sta je dan voor de vraag: 'Ik weet niet of het cultuurhistorisch steeds verantwoord is?' Uiteindelijk wel natuurlijk, want het was water... Dus je zit goed wat dat betreft. Maar het gaat - dat zou ik toch willen benadrukken - ook in die afweging, toch om een politiek-bestuurlijke keuze, die ik dan opvat als randvoorwaarde voor welke ontwikkeling je wil doormaken. Waar ik niet zoveel in zie, voorzitter, is in wat de heer Borger aangaf als een procedure-afweging tussen enerzijds een wetenschappelijk gegeven en anderzijds van wat bij bevolking leeft. Ik zou daar toch als derde element ook aan toe willen voegen wat politiek bestuur daar van vindt. Dus een 'Dritte im Bunde'. Op een gegeven moment moet uiteindelijk, democratisch gelegitimeerd, een keuze worden gemaakt. En daar zit altijd, gelukkig maar, een zeker element van willekeur in.

Voorzitter, nog als troost misschien in dit debat. Wat nou de doorslag geeft, de cultuurhistorie of de wens van mensen, in verschillende projecten die we ook tegenkomen, gaat het er om gewoon verrommeling - die is ontstaan in de loop van de tijd en die we met z'n allen hebben toegelaten - teniet te doen. Voorbeeld, in de Duivenvoordse corridor, gemeente Leidschendam, op zich zelf nog in dat drukke Zuid-Holland, een vol gebied, grenzend aan een landgoed. Daar zijn kassen gekomen. Dat is een keer toegelaten en er is een tuincentrum op een foute plek gekomen. Wat je probeert is daar een plan te maken waarin die elementen worden geëlimineerd. Dat is vrij kostbaar. Daar tegenover staat dan dat - maar nogmaals neem dat van mij aan - het op een heel genuanceerde en goede manier gebeurt, met wat woonbebouwing passend in het totaal. Maar het is wel een vorm van kwaliteitsverbetering.

Mevrouw Margadant: De vraag van mevrouw Horsten is daarmee niet beantwoord. Namelijk de vraag: hoe kom je tot kwaliteit en kwaliteitsbeoordeling? Wat ik merk: ik heb daar aan gewerkt met mijn Wageningse studenten in een cursus dat je heel gestructureerd kunt werken aan een heuristiek.

Namelijk een schema van beslisregels en denkstappen. Die kun je heel zorgvuldig ook in kaart brengen, van te voren. Wat zijn de gegevens, wat is het probleem eigenlijk. Welke mogelijkheden om tot oplossing kun je komen. Op die manier voorkom je wat hier gebeurt, die opstapeling van al die kwaliteitsclaims zonder dat je hetzij bestuurders, hetzij factoren in zo'n proces instrumenten in handen geeft om keuzen te kunnen maken.

Voorzitter: Maar is dat dan ook niet een bron voor manipulaties?

Mevrouw Margadant: Ja, natuurlijk. Dat is het zeker. Maar dat wil niet zeggen dat je dat in achterkamertjes met elkaar ...

Voorzitter: Neen, maar de manipulatie die níét in achterkamertjes gebeurt is veel gevaarlijker...

Mevrouw Margadant: Het streven naar een heuristiek in dit soort hele moeilijke keuzeprocessen, is dat synoniem met manipulatie?

Voorzitter: Neen, het is niet synoniem, maar het is wel een techniek die daarbij kan worden benut.

Mevrouw Van Montfrans: Maar voorzitter, die techniek kan je ook op een hele eerlijke en open manier gebruiken. Want ik herinner mij heel goed het proces met betrekking tot de Oosterschelde. Daar is heel voorzichtig een reeks van voorwaarden opgezet en daar is ook heel langzaam een prioriteitstelling ingekomen en dat heeft uiteindelijk de besluitvorming daar heel inzichtelijk gemaakt. Het betekent wel dat er bij voortduring mensen tegen een bepaald deel blijven, dat is waar. En omdat we zo'n open model hebben in Nederland begint iedereen steeds over hetzelfde te rommelen, maar je kunt heel goed aangeven op welke momenten je bepaalde stappen neemt en in welke volgorde en zelfs over zo'n proces kun je soms instemming krijgen, dat is niet manipulatief.

De heer Jansen: Voorzitter, mag ik het woord manipulatie verwisselen voor het woord lef, dat is positiever

denk ik. Er is recent in de stad die u heel goed kent, Groningen natuurlijk, toch een prachtig voorbeeld van lef, en dat wij toeristisch zeer waarderen, het Groningse museum, dat door compromissen nooit tot stand gekomen was, maar door mensen met lef. En dat heeft niets met manipulaties te maken.

Voorzitter: Neen, dat herinner ik mij goed. Daar is niets gemanipuleerd!

De heer Roemaat: Het gaat om de beoordeling van het interactieve proces en van het woord lef. Wanneer je een interactief proces begint, dat je ook echt de mensen hebt die van wanten weten. Natuurlijk ontstaat er een discussie, maar ik heb altijd het gevoel van: laat het gebeuren, we zijn met gezond verstand bij elkaar en trek niet meteen weer terug: 'Nou dan gaan we toch even van iets grotere afstand nog eens even bepalen hoe het dan werkelijk moet, of hoe gedacht moet worden.' Ik vind dat dit stuk lef inderdaad in het interactieve proces zit. Daar moet je gewoon aan.

Afsluiting

door dagvoorzitter Vonhoff

Ik dank u wel, dames en heren. We zijn aan het einde van deze middag gekomen en ik sluit af met een paar korte opmerkingen. Het zou velen tekort doen, als we zouden proberen, Borger en ik, dat nu samenvattend te doen, dat zou onvolkomen zijn. Wij trekken in feite maar één conclusie die zowel sociaal cultureel als economisch verantwoord lijkt te zijn: het Landelijk Gebied is als een aandelenportefeuille.

Als je er niet naar kijkt en er niks aan doet wordt het in betrekkelijke tijd zeer ondermijnd en uitgehold en dus moet je er bij voortdurend mee bezig zijn als je er een hebt. Dat is een conclusie die eigenlijk in velerlei toonaarden hier vanmiddag ook getrokken is. Die voortdurende aandacht is daarvoor nodig, maar vooral vanuit de eigen waarde die dat gebied heeft. En dan zijn allerlei vormen van bestuurlijk instrumentarium, van het begeleiden van processen, bijzonder noodzakelijk, en ook gelukkig de toevallige en domme creativiteit die bij voortdurend ook een rol speelt in het menselijk bestaan. Dat is in allerlei toonaarden en vanuit allerlei verschillende gezichtspunten tot ons gekomen. Ik wil een bijzonder woord van dank spreken tot al degenen die het woord hebben gevoerd. En ik wil hen dan ook een klein teken van onze waardering overreiken.

Ik dank u allen zeer voor uw aanwezigheid hier, voor de bijdrage die soms een discussie teweeg heeft gebracht. Wij begrijpen dat de tijd beperkt moet zijn, maar dat onderwerp daar kunnen we ons mee troosten, zal nog decennia en geslachten onderwerp van gesprek blijven.

Ik dank u zeer. Het officiële deel is gesloten.

Samenvattend advies 'Made in Holland'

Inleiding: aandacht voor 'identiteit'

Nederland wordt voortdurend 'verbouwd'. Niet zelden gaan daarbij natuur- en cultuurwaarden verloren zonder dat er nieuwe tegenover staan, of worden nieuwe elementen toegevoegd zonder besef van de effecten. Dit leidt tot verarming, uniformering en identiteitsverlies in het landelijk gebied. Daarmee komt de leefbaarheid in gevaar, want die is behalve economisch en sociaal óók ecologisch en cultureel bepaald. De Regeringsverklaring (augustus 1998) stelt dan ook:

'... bij dit alles behoort de verscheidenheid van landschappen en steden en de eigen identiteit van de verschillende landsdelen behouden te blijven...

Vernieuwing van het landelijk gebied moet doorgaan, maar mét aandacht voor de ruimtelijke verscheidenheid en identiteit. Voor de ecologische en met name culturele aspecten van leefbaarheid - die uiteindelijk óók voor de sociaal-economische ontwikkeling van belang zijn - vraagt dit advies de aandacht. Niet door te vragen om nieuw beleid en instrumenten maar om een gevoeligheid vóór en het maximaal laten meewegen ván deze aspecten in het bestaande beleid.

Van verscheidenheid naar identiteit

Het Nederlandse landelijk gebied kent een rijke verscheidenheid, ontstaan door de wisselwerking tussen fysisch-geografische basis en de invloed van de mens. Deze verscheidenheid is waarneembaar, benoembaar en vast te leggen in materiële kenmerken. Maar mensen geven daar ook betekenis aan. Ze zien er hun samenleving en de sporen der jaren in uitgedrukt: de identiteit. Zonder dat kan men zich er niet thuis voelen in en betrokken zijn. Er is dus niet alleen een zichtbare verscheidenheid: in de pluriforme samenleving kunnen en zullen verschillende groepen aan een zélfde omgeving een éigen betekenis, identiteit toekennen.

Verscheidenheid: de Nederlanden

Ruimtelijke verscheidenheid komt overal voor maar dat deze zich over zo'n korte afstand manifesteert is bijzonder: Waterland sluit direct aan op de harde rand van Amsterdam, de Ablasserwaard ligt onder de rook van Rotterdam, de Hondsrug verschilt sterk van de Veenkoloniën en de Betuwe contrasteert met het Land van Maas en Waal. Deze verscheidenheid is vaak niet alleen ruimtelijk maar ook sociaal-cultureel. Binnen enkele vierkante kilometers komt een scala aan landschappen, cultuurverschijnselen en godsdienstbeleving voor. Met recht spreekt men dus nog steeds in meervoud over Nederland: Paësi Bassi, les Pays Bas, die Niederlande, the Netherlands, Nederländerna en de officiële naam van ons land, het Koninkrijk der Nederlanden.

Identiteit: de betekenis en het eigene van de omgeving

Verscheidenheid is objectief te beschrijven en vast te stellen. Identiteit is daarentegen ongrijpbaar, een symbolische constructie die ontstaat door toekennen van betekenis aan de kenmerken van ruimtelijke eenheden binnen het veelvormige Nederland, en wel zodanig dat deze zich onderscheiden van andere. Identiteit heeft te maken met eigenheid en onderscheid. Eenheden moeten benoembaar en herkenbaar zijn en verbonden kunnen worden aan (beeld)kenmerken en waarderingen. Aan deze kenmerken is altijd een eigen en uniek verhaal verbonden en symbolen ('iconen') spelen vaak een belangrijke rol. Identiteit - het betekenis verlenen - is cultuurbepaald en niet rationeel. Elementen die voor veel Nederlanders belangrijk en te onderscheiden zijn, zijn dat niet altijd voor een buitenlander. Micro-omstandigheden worden opgewaardeerd en een Nederlander spreekt over bergen - de 'Hooge Berg' op Texel (15 m) - waar een Zwitser deze hoogteverschillen amper opmerkt. De op internationale schaal zeldzame veenlandschappen, zeeleigebieden en droogmakerijen worden echter relatief ondergewaardeerd. De nationale prioriteiten hoeven daarom nog niet te worden verlaten, als de verantwoordelijkheid op ándere schaalniveaus ook maar in beeld blijft.

De invloed van schaal en tijd

Het proces van betekenis verlenen is van centraal belang als brug tussen verscheidenheid en identiteit van landelijke gebieden. Maar ook de letterlijke en figuurlijke afstand tot een gebied is bepalend voor het

onderkennen van verscheidenheid en het toekennen van identiteit.

Naarmate men ergens dichterbij zit, zal men de verscheidenheid ter plaatse beter zien maar onvoldoende afstand hebben om het eigene, het onderscheid ten opzichte van andere gebieden waar te nemen en te waarderen. Daarom is de beeldvorming van stedelingen altijd zo belangrijk geweest bij de herkenning van de identiteit van landelijke gebieden, zoals nu buitenlanders de identiteit van Nederland vaak beter herkennen dan de gemiddelde Nederlander zelf.

Ruimtelijke verscheidenheid is ook altijd een momentopname en de daarmee verbonden identiteit, met zijn beelden en verhalen, is onderhevig aan dynamiek. De betrokkenheid van de jeugd bij de omgeving is nog duidelijker tijdgebonden: zij komen er anders mee in aanraking en treffen er ook iets anders aan dan de generaties voor hen. De identiteit van landelijke gebieden is dus sociaal-cultureel bepaald én plaats- en tijdgebonden: 'fixeren' is mogelijk noch gewenst.

Ruimtelijke verscheidenheid: ontstaan en vormende krachten

De centrale betekenis van water

Nederland is een delta-land, ontstaan door zand en klei uit de rivieren, de werking van eb en vloed, wind en water en vooral ook door mensenhand. Ook de zo kenmerkende contrasten en overgangen zijn ontstaan door dit samenspel van natuurlijke processen en de mens. Een Nederlander 'moet' altijd iets met water: keren en weren, uitpompem, inlaten en kanaliseren. Dit begint al bij het spelen op het strand: terwijl andere kinderen zandkastelen bouwen, graven de Nederlandse sleuven en leggen dijken aan.

De strijd tegen het water heeft de culturele identiteit bepaald, de van de Middeleeuwen daterende waterschappen opgeleverd en bijgedragen aan de consensus-cultuur.

Uniek voor Nederland is dat water van oudsher benut is ter verdediging van het land: met vestinggrachten rond steden, forten en kastelen, bewust natgehouden moerassen (Boertangerveen), het onder water zetten van gebieden (zo werd al in 1573 het beleg van Leiden gebroken) en meer structurele 'waterlinies' (Grebbeinie, Hollandse Waterlinie). Tot in de 20^e eeuw werd nog voortgebouwd aan de Stelling van Amsterdam.

Water en het omgaan daarmee heeft geleid tot een grote, typerende verscheidenheid aan - per landschapstype kenmerkende - elementen en structuren: grote, kleine, rechte en kromme waterlopen, bronnen, stroomruggen, dijken, terpen, kwelders, uiterwaarden, veengebieden, grienden, veenplassen en polders. Maar ook in de hoger gelegen delen van Nederland heeft het water een sterke vormende invloed: met onder meer kenmerkende hoogteverschillen, beeklopen, poelen, droogdalen, vegetatie-gradienten, sprengen en ontginningskanalen.

Schaatsen is typisch Nederlands. De Watergeuzen wisten op de schaats de Spaanse belagers al te verslaan en de winterlandschappen van Hollandse Meesters spreken voor zich. In de spreekwoordelijke strijd tegen het water is het schaatsen een letterlijke onderwerping van de oervijand. Nederland wordt tijdelijk bijna verdubbeld en deze verovering wordt gevierd door over de bevroren grachten, sloten en meren te schaatsen. Het nieuwe landschap wordt zo in bezit genomen en het oude wordt vanuit een nieuw perspectief (her)ontdekt. Het tijdelijke ijslandschap was en is een vrijplaats waar verbroedering heerst. De internationalisering die op veel fronten doorzet, versterkt het schaatsen als nationaal symbool en het belang van de bijbehorende grote evenementen.

Het intensieve agrarische grondgebruik

Het Nederlands landelijk gebied is ook het product van langdurig, intensief en gebiedsspecifiek agrarisch gebruik. Samen met de ingrepen ten behoeve van de waterbeheersing heeft dat geleid tot een zeer gevarieerd, 'man-made' landschap. Na de eerste, kleinschalige - en in het begin tijdelijke - ontginningen in het oosten en zuiden, kwam er een uitbreiding met de komst van de Romeinen en hun introductie van nieuwe cultuurgewassen. In het noordelijke zeekele gebied werd begonnen met de inrichting van het terpenlandschap en op de zandgronden ontstond de kern van het esdorpen- en kampenlandschap. De 'vrije boerenstand' groeide en veel woeste gronden werden ontgonnen, op een per streek verschillende, van natuurlijke en maatschappelijke omstandigheden afhankelijke wijze.

Een nieuwe bestuurlijke orde van gewestelijke landheren (graaf van Holland, bisschop van Utrecht) leidde tot de cope-ontginningen in het Hollands-Utrechtse veengebied. Daar ontstonden door turfwinning ook grote

plassen, die men in de welvarende 16^e en 17^e eeuw weer begint terug te winnen door met geld uit de stad grote droogmakerijen en inpolderingen te realiseren. In de Gronings-Drentse veengebieden leiden investeringen in de turfwinning tot een geometrisch patroon van wijken en vaarten. Her en der ontstaan landgoederen en buitenplaatsen met hun kenmerkende beplantingen.

In de 19^e eeuw zorgt het stoomgemaal dat zelfs de Haarlemmermeer kan worden drooggelegd en in hoog Nederland wordt tot ver in de 20^e eeuw op grootschalige wijze woeste grond ontgonnen voor land- en bosbouw. Maar voor het eerst worden woeste gronden nu ook gewaardeerd als 'natuur' en als zodanig aangekocht en beheerd. Er is een scheiding tussen landbouwgebieden en natuur die ook in de inrichting van de IJsselmeerpolders tot uiting komt. Maar dan groeit de belangstelling voor het 'cultuurlandschap' en ontwikkelt zich het huidige inzicht dat natuur, cultuur, landbouw en bewoning een samenhangend geheel vormen. Daarbij moet worden geconstateerd dat het huidige agrarisch grondgebruik - door rationalisering en loskoppeling van de specifieke invloeden en beperkingen van de omgeving - niet langer verscheidenheid maar juist uniformering in de hand werkt.

Ook bouwkundig hebben verschillende gebieden én Nederland als geheel een eigen karakter. Dankzij de veelvoorkomende klei kent Nederland een traditie van bouwen in baksteen en ook de grootte van bouwpercelen, de inrichting van wijken en de woningbouw zijn typerend. Met name wat oudere bebouwing is nog gebiedsspecifiek: regionale boerderijtypen, buitenplaatsen, vestingwerken, kastelen en kerken. Moderne bouwvormen zijn vaak nog wél typisch Nederlands maar overal in het land hetzelfde.

In Nederland wordt veel gewandeld. Het 'ommetje' door stad en land, de zondagmiddagwandeling met het hele gezin door park, bos, hei of langs water en weiland is van oudsher populair, al dan niet afgesloten met een bezoek aan het thee- of pannenkoekenhuis. Dit in tegenstelling tot de Zuid-Europese landen waar men weinig wandelt en zéker niet buiten de stad. En ook wijkt dit af van andere wandelstaties met een traditie van lange-afstand-wandelen voor natuurgenieters: met 'grandes randonnées', 'public footpaths' en 'vandringsleder'. In Nederland zorgden kerkepaden, molenpaden en tiendwegen voor de verbinding van stad en land en dooradering van het landelijk gebied. Na een tijdelijke terugval is er weer veel aandacht voor deze en nieuwe voorzieningen. De Nederlandse wandelaar kan beschikken over een keur van algemene en thematische gidsen, beschrijvingen, routes en natuurlijk over authentieke beschrijvingen van Van Eeden, Van Schendel, Nescio, Heimans en Thijssse.

De stedelijke dominantie in het landelijk gebied

Nederland is vanaf de 13^e eeuw snel verstedelijkt. Door de internationale en koloniale handel werd dit verder versterkt. De Lage Landen waren vanaf de 15^e eeuw het meest verstedelijkt van alle Europese landen ten noorden van de Alpen. De ruimtelijke ordening was daarbij kenmerkend en is dat nog. Bebouwing vond van oudsher geconcentreerd en op de relatief hoge plekken plaats. Verspreide bebouwing was alleen op de zandgronden mogelijk. Waterlinies, rivierwater en 'vrije schootsvelden' dwongen lange tijd tot het niet bebouwen van gebieden. De wisselende oriëntatie van de handel (Noordwest Europa, overzeese gebieden, etc.) had zijn weerslag op de bloeiperioden van de Nederlandse steden en daarmee op het landelijk gebied eromheen. De stedelijke economie werd bepalend voor de maatschappelijke en ruimtelijke ontwikkeling: niet alleen in de steden zelf maar ook in het omliggende landelijk gebied.

De verstedelijking leidde niet - zoals elders - tot ontvolking van het platteland. In de 19^e eeuw verdubbelde de bevolking van zowel de steden als het platteland. Het platteland werd omgevormd, bewerkt en bewoond met geld en macht vanuit de stad. Door het stad-scheppen werd het 'plannen' en daarmee de herschepping van het platteland geleerd. De hele Nederlandse samenleving kreeg zo een stedelijk karakter. Het resultaat van de ruimtelijke en al vroeg vanuit de stad gedomineerde ontwikkeling is een zeer karakteristieke relatie tussen stad en land. De afstanden - ook tussen steden en dorpen onderling - zijn veel kleiner dan in andere landen. De maatvoering van percelen - ook van bouwpercelen - is kenmerkend, de horizonbeleving is uniek en dat geldt ook voor het feit dat het nergens écht donker, stil of verlaten is. Nederland is een land van middelgrote en kleine steden en van kleine afstanden.

Het landelijk gebied is overal dichtbij en de dorpen en steden liggen over het algemeen op korte afstand van elkaar. In dit vlakke land met zijn goede verbindingen en kleine afstanden is fietsen dan ook een kenmerkende activiteit.

Ook in de toekomst zal in Nederland sprake zijn van een stedelijke dominantie in het landelijk gebied. De vorm waarin die tot uiting komt verandert, zoals deze in de loop der tijd stééds veranderde. De stedelijke

opvattingen over inrichting en gebruik gaan de agrarische ontwikkeling nadrukkelijker sturen en ook wordt het landelijk gebied de woonplaats van steeds meer stedelingen, hetgeen ruimtelijk en in cultureel opzicht tot veranderingen leidt.

Fietsen is in Nederland zo gewoon dat bijna niemand zich realiseert hoe karakteristiek dat juist is. De fiets komt overal ter wereld voor maar intensief gebruik is kenmerkend voor vlakke en dichtbevolkte landen. Nederlanders zijn bijzondere fietsgebruikers. Vrijwel iedereen heeft één of meer fietsen die voor van alles worden gebruikt: voor recreatieve doeleinden maar óók voor woon-werk-verkeer, boodschappen, kinderen wegbrengen, post bezorgen, de hond uitlaten en materialenvervoer. De fiets hoort bij de identiteit van de Nederlander, bij z'n nuchterheid en soberheid. De 'Insight Guide' voor Nederland stelt: 'by hiring one you join in the life of the nation'. Nederland heeft 10.000 km fietspad en 13 miljoen fietsen. De fiets hoort in het (stads)landschap thuis: fietsers in weer en wind, het file-fietsen naar school, de fietsroutes, -borden en -lichten en de overvolle fietsrekken bij stations.

Identiteit: de betekenis van de omgeving

Mensen geven betekenis aan hun omgeving die daardoor méér wordt dan een willekeurige verzameling elementen. Mensen zien er de sporen van hun cultuur, geschiedenis, opvattingen en inventiviteit in uitgedrukt: een voorwaarde voor leefbaarheid. Ruimtelijke verscheidenheid is de basis voor regionale identiteiten en dié diversiteit is typerend voor Nederland als geheel. Identiteit komt tot stand in een maatschappelijke context van cultuur, economie en macht & instituties.

De paradox van identiteit

In de oudheid sprak men van de 'genius loci': de levenverwekkende geest van een plek. Daarmee diende men rekening te houden, ook bij bouwactiviteiten. Dat uitgangspunt - in de loop der tijd steeds meer verlaten - begint nu weer te leven. Om met deze identiteit rekening te houden moet deze benoemd worden. Daarmee gaat echter de vanzelfsprekendheid en oorspronkelijkheid verloren. Dat is de paradox van identiteit: vastleggen is noodzakelijk én onmogelijk. Iedere uitdrukkingvorm van identiteit is een momentopname. Identiteit geeft het verleden toekomst maar te strák vasthouden aan vormen uit dat verleden leidt tot een preoccupatie die vernieuwing in de weg staat en identificatie en betrokkenheid bij anderen belemmert. Identiteit is dan defensief, een dode vorm met symbolen uit het verleden (de klompen) waar je niet meer af komt.

Identiteit en cultuur

De samenleving is generationaliseerd en verwetenschappelijkt. Het accent ligt op economische efficiëntie, rechtvaardige verdeling en technologisering. De niet-rationele, niet-technische notie van cultuur en identiteit is verwaarloosd maar er is sprake van een herleving van de belangstelling. Niet alleen het bijzondere - wel als 'cultureel erfgoed' bestempeld - is voor identiteit van belang. Vooral in het alledaagse dat doordrongen is van gedeelde waarden, normen en opvattingen, wordt de levende en zich ontwikkelende cultuur zichtbaar. Door sectorale domeinvorming komt zo'n brede culturele opvatting in het beleid nog niet van de grond.

Identiteit en economie

Producten, herkomst en handel vormden oorspronkelijk vaste geografische combinaties maar zijn nu letterlijk uit elkaar gegroeid. De 'global village' heeft zijn intrede gedaan. Binnen het dominante reguleringssysteem - de economie - zal identiteit een plaats moeten veroveren. Naast de 'zachte' kwaliteitsargumenten zijn daarvoor ook hárdere beschikbaar: er komt een herwaardering op gang van het belang van lokale gemeenschappen en regio's voor de economie. De regionale en lokale gebondenheid van productiefactoren wordt herontdekt en er ontstaan nieuwe regionale clusters van economische activiteiten, met 'hot spots' à la Silicon Valley.

Identiteit en macht & instituties

In west Nederland geven sinds de Middeleeuwen waterschappen vorm aan de gezamenlijke strijd tegen het water. De zorg voor dijken, sloten, kanalen en waterpeilen - en de noodzaak van gezamenlijke afspraken daarover - was en is een stevige basis voor gemeenschapszin. In het oosten en zuiden resulteerden feodale

structuren met landgoederen en kleine (pacht-)boeren in een kleinschalige structuur. In Drenthe waren de machtsverschillen klein: de collectieve macht van de marke kwam in het landschap tot uiting door het onbebouwd blijven van de woeste gronden. Het Groningse kleigebied draagt nog steeds de kenmerken van het grootgrondbezit. In de 20e eeuw speelden rijk, landbouwcoöperaties, waterschappen en Rabobank een centrale rol in het omvormen van het landelijk gebied. En nog steeds spelen macht en instituties een rol.

Kansen en bedreigingen voor identiteit

De globale maatschappelijke ontwikkelingen bieden kansen én bedreigingen voor identiteit:

- Globalisering en informatisering. Door de globalisering van de economie, de technologisering en informatisering van de samenleving én de eenwording van Europa ontwikkelt zich een netwerk-samenleving waarin een staat van onthechting dreigt. De reactie daarop is echter een kans: het zoeken naar eigenheid, identiteit en culturele wortels, de behoefte aan oorspronkelijkheid en de binding aan de eigen leefomgeving.
- Uniformering en schaalvergroting. Op Europese schaal vindt een gelijkschakeling plaats op terreinen als bewegwijzering, wegverkeer, spoorwegen, bouwen, cultuurtechniek en agrarische bedrijfsvoering. Ook op cultureel terrein vindt een homogenisering plaats. Uniformering van het landschap, versnippering, (bio)diversiteitsverlies en het verdwijnen van reliëf en micromilieus zijn op nationaal niveau merkbare gevolgen van schaalvergroting. In de maat van de open ruimten treedt een nivellering op: de schaalustersten verdwijnen. De kansen zijn in dit verband beperkt: wellicht voor van grootschaligheid afhankelijke landschappen.
- Verandering positie nationale overheid. De nationale staat wordt als gezaghebbend kader minder vanzelfsprekend. Belangrijke economische en technologische beslissingen worden elders genomen en wet- en regelgeving worden voor een groot deel bepaald door internationale afspraken. Ook binnen de nationale staat veranderen de verhoudingen: het regionaal niveau neemt als integratiekader in belang toe. De bestuurlijke internationalisering hoeft voor nationale en regionale verscheidenheid en identiteit geen bedreiging te zijn - en is mogelijk zelfs een kans - als bij het doorvertalen van Europese en internationale regelgeving terzake het subsidiariteitsbeginsel wordt gehanteerd.
- Nieuwe ontwikkelingen versus bestaande waarden. Nieuwe ontwikkelingen zullen zich in het landelijk gebied blijven aandienen en een continue afweging vergen van de bedreigingen en kansen voor verscheidenheid en identiteit. Als oud voor nieuw wijkt, wordt de zékerheid van het bestaande ingeruild voor de mógelijkheden van het nieuwe. Wat is de eindbalans? Wanneer, hoe lang en in hoeverre moet (en kan) aan het bestaande worden vastgehouden? Wanneer en tot hoever moet met nieuwe ontwikkelingen worden meegegaan? Hier kan geen algemene regel worden gehanteerd: per situatie moet - na een zorgvuldige afweging - een duidelijke strategie worden gekozen.

Identiteit in het beleid: conclusies en aanbevelingen

1. Omslag in denken en doen: reflectie en bewust kiezen

- Omslag in denken en doen. Tot voor kort waren verscheidenheid en identiteit vooral het resultaat van handelen, dat wil zeggen van handelen met ándere oogmerken dan het bewust creëren of instandhouden daarvan. Dat levert echter niet langer vanzelf het door de samenleving gewenste resultaat. Daarom is het nu tijd voor doelbewust kiezen en handelen, gebaseerd op reflectie en gevoeligheid voor cultuurhistorie, ecologie, ruimtegebruik, lokale omstandigheden en andere kwaliteiten waardoor gebieden zich van elkaar onderscheiden.
- Strategie kiezen: een noodzakelijke cultuurdaad. In het landelijk gebied dienen zich continu nieuwe plannen en ingrepen aan. Bewust omgaan met verscheidenheid en identiteit vindt plaats in een spanningsveld tussen het behoud van bestaande waarden en de kansen van vernieuwing. Na afweging daarvan moet per situatie een strategie worden gekozen:
 - a. behoud los van ontwikkeling: de strategie van het conserveren: als de bestaande waarden daartoe verplichten en vernieuwing onvoldoende kansen biedt;

- b. behoud in ontwikkeling: de strategie van selectief vernieuwen: behoud van de essentiële dragers van het bestaande met inpassing en toegevoegde waarde van het nieuwe;
- c. geen behoud, alleen ontwikkeling: de strategie van volledige vernieuwing: voorgoed opgeven van het oude (verantwoorden naar volgende generaties!) en inzetten op het nieuwe.

Het is belangrijk deze keuze - per project of situatie - als 'cultuurdaad' te zien en voor Nederland als geheel de strategie 'behoud in ontwikkeling' als algemene lijn aan te houden.

2. Geen nieuw beleid maar bestaande mogelijkheden benutten

Er is niet zozeer nieuw beleid nodig, als wel een goede benutting van het bestaande. Beleid gericht op identiteit en kwaliteit moet dóórwerken in de uitvoeringspraktijk en de 'aandachtspunten voor de planvorming' en de afwegformule uit het SGR moeten worden toegepast.

Maar gebiedsgebonden identiteit mag geen isolerende of defensieve functie krijgen: niet in de relatie tot andere culturen - in eigen land en daarbuiten - en ook niet in relatie tot de economische ontwikkeling, waarvoor identiteit juist meer als een basis gezien moet gaan worden.

3. Eigen verantwoordelijkheid nemen

- De Europese Unie heeft een grote verantwoordelijkheid in het ombuigen van het eigen beleid dat eerder heeft bijgedragen aan schaalvergroting, versnippering, uniformering en het daaraan verbonden identiteitsverlies en moet de kaders bieden voor het beschermen van het natuurlijk en cultureel erfgoed. Het in voorbereiding zijnde beleid moet daarvoor optimaal worden ingezet. Waar behoud van verscheidenheid en identiteit leidt tot beperkingen in de regionale ontwikkelingsmogelijkheden die verder gaan dan elders, moet dat structureel worden vergoed: via de nationale overheden en daar op te stellen plannen en strategieën.
- Het rijk moet verscheidenheid en identiteit een volwaardige plaats geven binnen het leefbaarheidsbeleid. Bestaande beleidsmogelijkheden moeten benut worden. Waar op projectniveau drie strategieën mogelijk zijn, moet op rijksniveau de algemene strategie van 'behoud in ontwikkeling' worden bewaakt. Regionale beperkingen of verplichtingen bóven het algemeen geldende moeten worden vergoed, zo mogelijk op basis van co-financiering met de EU. Er moet een impuls gegeven worden aan een wetenschappelijke onderbouwing van de betekenis van de identiteit van landelijke gebieden en beleid daarvoor.
- De provincie moet - met gemeenten en burgers - vanuit de rijksvisie de aanwezige/gewenste ruimtelijke verscheidenheid en identiteit van landelijke gebieden concreet benoemen en inhoud geven in beleid. Dit vergt een versterking van het provinciaal gezag door:
 - a. versterking van de inhoudelijke fundering van beleid en beleidskeuzen;
 - b. verankering van de gemeentelijke verantwoordelijkheid door provincies: een aanwijzingsbevoegdheid waar gemeenten in gebreke blijven bij bestemmingsplannen buitengebied;
 - c. regionale 'geormerkte' fondsen, met in gebiedscontracten geregelde zeggenschap;
 - d. vergroten van de betrokkenheid van de burger door gedeputeerden specifieke regio's binnen de provincie als aandachtsg gebied te geven.
- De burgers spelen een centrale rol. Het gaat om hun leefomgeving als bewoner, gebruiker en bezoeker en daarom moeten ze niet alleen lijdend voorwerp zijn: dus ook betrokkenheid tonen, overheden activeren en een bijdrage leveren aan lokale projecten, inclusief de strategiekeuze daarbij. Burgers spelen ook een rol bij de feitelijke inrichting en vooral het beheer van de omgeving: als particulieren en in uiteenlopende organisaties en instellingen. Door die inbreng in een vroeg stadium bij projecten te betrekken, kan de identiteit en gebruikswaarde van het landelijk gebied daarin beter worden meegenomen.

4. Vakmanschap, kwaliteit en kennis bevorderen

Identiteit in beleid en uitvoering staat of valt met de kwaliteit van mensen en plannen, daarom:

- Bevorderen van 'vakmanschap'. Dit is een belangrijke opdracht voor de vakwereld, met name voor de beroepsorganisaties, musea en fondsen, waarbij ook op het opengaan van de grenzen ingespeeld moet worden. Voor het rijk ligt een sturende en faciliterende rol in de rede.
- Goed opdrachtgeverschap onafhankelijke kwaliteitstoetsing. De overheid moet daarop inzetten, als belangrijkste opdrachtgever voor grote groene projecten in het landelijk gebied. Nu zit zij nog teveel in het keurslijf van het sectorbeleid en is te gefixeerd op technische oplossingen. Onafhankelijke toetsing van zowel de plannen als de uitvoering daarvan - zoals de rijksbouwmeester bij het architectuurbeleid - zou een belangrijke verbetering zijn.

- Onderzoeken en onderbouwen van het belang van identiteit. Dit is voor de wetenschap een belangrijke taak. Om in het beleid een rol te kunnen spelen, is inzicht nodig in de aard en het belang van identiteit én in het proces van betekenisverlening door individuen en groepen. Dat vergt onderzoek naar ruimtelijke kenmerken, sociale processen en de bestuurspraktijk.

5. Identiteit op de kaart zetten

Een belangrijk hulpmiddel voor het betrekken van verscheidenheid en identiteit bij het beleidsproces is een wetenschappelijke kaart van de herkenbare regionale verscheidenheid in Nederland: geen normerende maar een informatieve en stimulerende kaart die ook richting kan geven aan de strategiekeuze. Voor deze kaart moeten de relevante aspecten van natuur en cultuur op verschillende schaalniveaus beschreven worden. Voor natuur zijn dat aardkundige waarden, watersysteemkenmerken, flora, opgaande begroeiing en fauna en voor cultuur archeologische waarden, verschijningsvormen van water, bouwkundige waarden, dorps- en verkavelingspatronen en stad/land-kenmerken. Dus: een verdere inkleuring van de cultuurhistorische waardenkaart van het Belvédère-project naar een landsdekkende en ook op regionale schaal toepasbare kaart. Deze wetenschappelijke kaart vergt, voor een brede betrokkenheid en praktische toepasbaarheid bij beleid en uitvoering, enkele cruciale aanvullingen:

- De kaart 'levend' maken met de verhalen áchter de kenmerken en waarderingen, de plaats- en streeknamen die inhoud en eigenheid geven aan het uiterlijk waarneembare van een gebied. Hiervoor moeten objectieve beschrijvingen van deskundigen verbonden worden met de ervaringswereld van bewoners, gebruikers en bezoekers.
- Een maatschappelijke waarderingtoekennen aan de kenmerken van de wetenschappelijke kaart. Voor een daadwerkelijke en zinvolle toepassing is een wéging van waarden nodig, op basis van hun (potentiële) bijdrage aan maatschappelijke functies: hun belang voor het (inter)nationale natuurlijk en cultureel erfgoed, hun belevingswaarde (voor bewoners en/of bezoekers) en hun gebruikswaarde voor boeren en andere (lokale en overige) ondernemers.
- De dragers benoemen binnen alle kenmerken die de wetenschappelijke kaart beschrijft. De strategie 'behoud in ontwikkeling' veronderstelt zorg voor continuïteit én sturing van veranderingen. De dragers van identiteit - de elementen die in nieuwe plannen als basis overeind moeten blijven - moeten dan aangewezen (kunnen) worden én zinvol kunnen voortbestaan.

6. De kip met de gouden eieren niet slachten

Nederland heeft bijzondere, voor iedereen te herkennen waarden die bijdragen aan de nationale en regionale identiteit van het landelijk gebied maar ook veel andere, schijnbaar gewóne kenmerken zijn daarvoor van grote betekenis. Samen vormen zij de basis voor leefbaarheid: ecologisch en cultureel maar uiteindelijk óók voor de sociaal-economische ontwikkeling. Want identiteit en kwaliteit van het landelijk gebied is behalve voor recreatie en toerisme ook voor ándere sectoren een voorwaarde voor vestiging of verdere ontwikkeling: de kip met de gouden eieren!

Als 'nut en noodzaak' steeds smal en op de korte termijn wordt bekeken, eroderen de ecologische en culturele aspecten van leefbaarheid en wel zodanig dat óók het fundament onder de economische en sociale ontwikkeling wordt afgebroken. Met die beperkte benadering van leefbaarheid zou de kip met de gouden eieren worden geslacht...